

■■■ TÁRSADALMI KÖRÜLMÉNYEK ■

Kívül vagy belül a magyarázat? – Mi a hatalom? – Az állam szerepe – Ki és hogyan kormányozzon? – Az állam és az emberek biztonságigénye – Az emberi szabadságjogok – Társadalmi egyenlőtlenségek – Rangsor az állatvilágban – Versengés és hierarchia – A hivatali státus – A kizsákmányolás fogalma és gyakorlata – Van-e még osztály? – A jövedelmi viszonyok és a demokrácia – A világ leggazdagabb emberei – Háttérhatalom – Az alattvalói tudat – Az engedelmesség formái – Az átalakulás buktatói – A piaci viszonyok – A tulajdonforma változásai – Ki dönt a menedzserfizetésekről? – Az identitás nélküli ember – Történelmi zsákcák – Baj van a demokráciával – A régi új világ – Van-e megoldás?

KÍVÜL VAGY BELÜL A MAGYARÁZAT?

A modern pszichológiai technikák segítségével (tesztekkel, „lélekelemzéssel”) sok mindent megtudhatunk egy emberről, a legfontosabb tudnivalók után azonban nyomoznunk sem kell, fel vannak tüntetve a személyi dokumentumokban. Ezen adatok egyike az állampolgárság. Ez az információ önmagában véve többet elárul egy ember életlehetőségeiről, mint egy több éves pszichoanalízis. Ha némi figyelmet szentelünk a további adatoknak, úgymint az illető neme, életkora, nemzetisége, foglalkozása, családi állapota, lakóhelye, gyakorlatilag mindent tudunk róla, amit az életszerveződés és életminőség szempontjából tudni érdemes. Feltéve, ha két lábbal járunk a földön, vagyis ha tisztában vagyunk életminőségünk társadalmi feltételeivel. Miközben a pszichológia személyiségünk titkát bennünk keresi, ennek a titoknak – személyi adataink révén – minden hivatalnok birtokában van. Ezeknek a személyi adatoknak a nyilvántartása a modern társadalom alapja.

A pszichológia akkor áll majd hivatása magaslatán, ha kellő fontosságot tulajdonít a személyi adatoknak, illetve a mögöttük levő tartalomnak. Maradjunk egyelőre az állpolgárságnál.

Az emberek tudatában vannak, hogy életésélyeiket illetően korántsem mindegy, hová születtek, melyik országban élnek. Emiatt Ázsia, Afrika és Latin-Amerika különböző országaiból évente milliók vándorolnak Nyugatra. Minden évben majd egymillió bevándorló lép be csak az Egyesült Államokba, több százezrek folyamodnak menekültstátusért Európában. Napjainkban 80 millió olyan bevándorló

Miközben a pszichológia személyiségünk titkát bennünk keresi, ennek a titoknak minden közhivatalnok birtokában van.

A pszichológia a gyermekkori szexuális traumáknak és az emberek nyugtalanító álmainak összehasonlíthatatlanul nagyobb figyelmet szentel, mint századunk egyik legnyomasztóbb és legellentmondásosabb kérdésének, amely a világ valamennyi nemzetének súlyos gondot jelent.

él Amerikában, aki nem Európába vezet vissza származását.¹⁹ A migráció folytán hatalmas és lényegbevágó átalakulás megy végbe a világon, amely azzal a veszéllyel fenyeget, hogy szétzilálja a befogadó országokat, s máris milliók kezdik idegennek érezni magukat saját országukban. Ennek a hatalmas mozgásnak pszichológiai okai vannak: az emberek elégtelennek tartják azt, amit saját országuk nyújtani tud számukra, vonatkozik ez a gazdasági és politikai életre, állampolgári jogegyenlőségre, a kultúrára, az egészségügyi ellátás színvonalára, a kockázati tényezőkre egyaránt.

A pszichológia a gyermekkori szexuális traumáknak és az emberek nyugtalanító álmainak összehasonlíthatatlanul nagyobb figyelmet szentel, mint a XX. és XXI. század egyik legnyomasztóbb és legellentmondásosabb kérdésének, amely a világ valamennyi nemzetének súlyos gondot jelent. A tömeges kivándorlás és bevándorlás oka, az egyes államok közötti jelentős életszínvonalbeli különbség. Az emberek nem hajlandóak tudomásul venni, hogy míg egyes országok lakói luxusban tivornyáznak, más országok állampolgárai megvannak fosztva a tisztességes emberi élet lehetőségétől. Vajon ez a patológiás helyzet nem pszichológiai természetű kérdés?

MI A HATALOM?

Mi a hatalom? – teszi fel a kérdést Erős Ferenc *A hatalom pszichológiája* című tanulmányában.²⁰ A hatalommal kapcsolatban ritkán vizsgálják együtt annak társadalmi és pszichológiai vonatkozásait, Erős ezt teszi, ezért hivatkozom rá. A hatalom szociológiai megközelítésében bonyolult társadalmi problémakör: fegyverekkel, pénzzel, politikai eszközökkel fenntartott uralmi és alárendeltségi viszonyokat értünk alatta. Pszichológiai megközelítésben viszont a hatalmat egyéni törekvésekkel, készségekkel próbálják magyarázni. Alfred Adler egyenesen az ember legjellemzőbb tulajdonságának tekinti a hatalomra való törekvést. Sigmund Freud is feltételezi ezt az emberekben meglévő erős belső késztetést, amit ő az agresszív ösztönre vezet vissza.

Nem kétséges, hogy a mások feletti hatalom igénye, a hatalom megszerzése és gyakorlása elképzelhetetlen az erre irányuló személyi motivációk és belső késztetések nélkül, ugyanakkor a hatalmi pozíció, annak megszerzési módja, lehetősége, megőrzése, kiterjesztése nem kinek-kinek kénye, kedve szerint történik, hanem társadalmi szabályoknak van alávetve. Nem lehet hatalmat gyakorolni mások

¹⁹ Patrick J. Buchanan: *A Nyugat halála. Hogyan veszélyezteti a kiháló népesség és a bevándorlók inváziója országunkat és civilizációnkat?* Budapest, 2007, Gede Testvérek Bt., 14.

²⁰ Erős Ferenc: *A hatalom pszichológiája. INFO-Társadalomtudomány*, 1990. május, 12. sz.

felett azok tudta és „beleegyezése”, a társadalmi szerepkörök szigorú betartása nélkül. Ezek a szabályok a hatalom lényege szempontjából fontosabbak, mint az egyes személyek rátermettsége és dominanciaigénye.

Egyébként sem bizonyított, hogy az emberek hatalomvágya természetüknek a következménye lenne, sokkal valószínűbb, hogy annak a társadalmi gyakorlatnak a folyománya, amely vezetőkből és alávetett tömegekből, uralkodókból és alattvalókból, önkényurakból és jogfosztottakból áll. A hatalomvágy is, mint annyi más későbbi belső késztetés és motiváció, a szocializáció során alakul ki az egyéneknél. Az emberek különféle viselkedésmódot sajátítanak el, köztük a hatalomgyakorlást és az engedelmisséget is. Azok, akik hátrányos helyzetű rétegekben nevelkednek, általában nehezen ismerik ki magukat jogszabályokban, ezért többnyire alul maradnak a társadalmi versenyben. Azok viszont, akik a hatalom berkeiben nevelkednek, hamar kiismerik magukat az érvényesülés szociális és politikai feltételrendszerében, már gyermekkorukban elsajátítják a hatalomgyakorlás különböző fortélyait.

AZ ÁLLAM SZEREPE

Az intézményesült hatalmi – fölé- és alárendeltségi – viszonyokat az állam tartja fenn. Az állam ilyenformán a kibékíthetetlen társadalmi ellentétek terméke és megnyilvánulása. Sokan úgy vélik, hogy szükséges rossz, mert nélküle nincs rendezett társadalom. Igaz, hogy korlátozza az egyéni szabadságot, de azt a közösség érdekében teszi. Adókat vet ki, de arra szükség van a közjó érdekében. Katonai szolgálatra kötelez, mert erre meg a haza védelme miatt van szükség. Elvileg arra kellene törekedni, hogy a hatalomgyakorlás ne kevesek privilégiuma legyen, hanem a népé.

A marxizmus másként vélekedik erről a kérdéstről. E szerint az állam az uralkodó osztály politikai hatalmának a legfőbb szerve, amelynek az a feladata, hogy bármi áron megvédje az uralkodó osztály érdekeit. Ez magában foglalja a hatalommal szembenálló társadalmi és politikai erők elnyomását, a termelési és elosztási viszonyok fenntartását, a közösség ügyeinek az uralkodó osztály érdekeinek megfelelő intézését és irányítását stb. Az állam jellegét és célját végső fokon mindig a gazdasági rendszer határozza meg, amely az emberek szempontjából a társadalmi egyenlőtlenségekben, jövedelmi különbségekben mutatkozik meg.

Nem lehet hatalmat gyakorolni mások felett azok tudta és „beleegyezése”, a társadalmi szerepkörök szigorú betartása nélkül.

A társadalmi egyenlőtlenségeket az állam az erőszakszervezetek és intézmények (hadsereg, rendőrség, büntetőszervek, hivatali apparátus) rendszerével tarja fenn. Mint ismertes, a kommunisták szeme előtt az a vízió lebegett, hogy a szocializmus megszilárdulása és fejlődése eredményeként az erőszakszervezetek fokozatosan elvesztik jelentőségüket, míg az állam gazdasági szervező és kulturális-nevelő funkciói még sokáig nélkülözhetetlenek lesznek, sok funkciója már előbb a társadalmi szervezetek kezébe megy át.

A gyakorlatban a dolgok másként alakultak. A pártállam mindenre rátette a kezét, mindent és mindenkit ellenőrzése alá vont, a hatalom azonban nem a nép, hanem egy bünszövetkezet kezébe került, amely több mint fél évszázadon át emberek millióit tartotta súlyos jogfosztottságban és rettegésben.

*A pártállam
mindenre rátette
a kezét, mindenkit
ellenőrzése alá
vont, a hatalom
egy bünszövetkezet
kezébe került,
amely több mint
fél évszázadon át
emberek millióit
tartotta súlyos
jogfosztottságban
és rettegésben.*

KI ÉS HOGYAN KORMÁNYOZZON?

A hatalomkoncentráció a társadalomra nézve mindig nagy veszélyekkel jár, hiszen a hatalom eleve, a legszelídebb formájában is más emberek befolyásolására, cselekedeteinek, viselkedésének, nézeteinek a megváltoztatására vagy ellenőrzésére irányuló törekvés.²¹ A kormányzatot tehát korlátozni kell, de ki kormányozzon?

A gondolat régen megérlelődött, hogy az embereket meg kell védeni az államhatalommal szemben. Míg ennek a gondolatnak a képviselői szinte a történelem kezdete óta arra töreksenek, hogy megnyirbálják az állam hatalmát, a haszonélvezők mindvégig azt próbálták elhitetni, hogy isten kegyelméből uralkodnak, vagy születésüknél fogva szereztek jogot a hatalomra. Innen, ebből a konfliktusból pattant ki az emberi egyenlőség eszméje.²²

Ma az uralkodó politikai dogma szerint a „törvényes hatalom” társadalmi konszenzuson alapszik. Csak a demokratikus úton megválasztott hatalom tekinthető törvényesnek, legitimnek. A törvényes hatalomnak joga van arra, hogy törvényeket hozzon, viselkedési előírásokat állapítson meg, és ellenőrizze ezek betartását. Gyakorlatilag ugyanolyan jogköre van, mint régen a királyoknak volt. A hatalom felhatalmazással rendelkezik arra vonatkozóan, hogy közvetlen ellenőrzés nélkül képviselje a polgárok érdekeit. Viszonyképpen a polgárok betartják az előírásokat, tiszteletben tartják a törvényeket. Ha elégedetlenek a kormány munkájával, leváltják, elkergetik. Választások alkalmából a nagyobb támogatottságot szerző (magasabb élet-színvonalat ígérő) párt győz. A többségi elv miatt egyetlen hatalom

²¹ Uo.

²² Michael Walzer *Spheres of Justice* című művét idézi Bujalajos István *Az igazságosság Amerikában* c. tanulmányában. Online. <http://corleone.szochoalo.hu/upload/esely/esely200503bujalos.pdf>

sem élvezzi valamennyi állampolgár támogatását, így a „társadalmi konszenzus” csak fügefalevél, mindig viszonylagos érvényű.

Lényegükből fakadóan a politikai rendszerek arra törekszenek, hogy kizárják az egyént a közállapotok befolyásolásából. Ezek a törekvések azon a filozófiai koncepción nyugszanak, hogy az egyének akarata nem sokat számít, a termelőeszközök fejlődése által lehet nagyobb gazdasági előnyöket elérni, jobb életkörülményeket teremteni. Az új nemzetközi rend alapja is a gazdaság elsődlegességén nyugszik, amely a mindent átfogó világpiac alakjában ölt formát. Tartalmát illetően arra hivatott, hogy biztosítsa az amerikai transznacionális vállalatok világméretű elterjedését és a uralmát.

A gazdaság jelentőségét aligha vitatja bárki, önmagukban véve azonban a gazdasági folyamatok nem vonják magukkal automatikusan az életminőség javulását. A gazdasági növekedés éppenséggel a társadalom szociális biztonságának az elvesztését is eredményezheti. A dinasztikus oligarchiák terjeszkedése például a világon mindenütt a széles néptömegek gazdasági biztonságát veszélyezteti, bármilyen magas legyen is az adott országban statisztikailag az egy főre számított jövedelem. Az emberek általános boldogulása feltételezi, megkívánja azt, hogy beleszólásuk legyen a közállapotok alakulásába és a jövedelem elosztásába, ez a XXI. század legfontosabb pszichológiai felismerése.

Lényegükből fakadóan a politikai rendszerek arra törekszenek, hogy kizárják az egyént a közállapotok befolyásolásából.

AZ ÁLLAM ÉS AZ EMBEREK BIZTONSÁGIGÉNYE

A közösség azon az áron nyújt az egyénnek védelmet, hogy az elfogadja a csoporttól való függőséget. A védelem annál nagyobb, minél szorosabbak az egyén közösségi kapcsolatai, minél erősebb a csoporttól való függőség.

A biztonságihiány azokat a csoporttagokat fenyegeti, akik valamilyen oknál fogva leválnak a közösségi függések és védelmek rendszeréről, marginalizálódnak, elszakadnak a csoporttól. Visszatekintve a múltba, a leválás először csavargás formájában nyilvánult meg, amely nemcsak a csavargó szempontjából jelentett kockázatot, hanem a csavargó fölbukkanása magára a csoportra nézve is veszélyeket rejtett magában. A potenciális veszélyt sokáig az ún. tyúktolvajok, haramiák, betyárok jelentették a társadalom számára, ami bizonyos értelemben jellemző a modern társadalmakra is, jóllehet ezeket másként, Magyarországon „libatolvajoknak” hívják. A lényeg azonban nem változott semmit, olyan személyekről van szó, akiknek az

életét és tetteit a közösségi szabályozások rendszere nem korlátozza. Nem annyira maguk a „tyúk- vagy libatolvajok” jelentik a veszélyforrást, inkább az anómiás társadalmi állapot az, amely lehetővé teszi garázdálkodásukat.

A helyzet a történelmi múlthoz viszonyítva annyiban változott meg napjainkra, hogy a korábbi közösségi társadalmak mindinkább az egyének társadalmává (halmazává) válnak. Ennek a folyamatnak a végkifejleteként, ahogyan Thomas Hobbes írja, a világba vetett emberek – mint individuumok – végül csakis önmagukra hagyatkozhatnak. „A pusztá individuumokból álló társadalom a szó igazi értelmében nem is minősülhet társadalomnak.”²³ Ez rosszabb helyzetet vetít előre bármely ősi állapotnál, amennyiben a semmiféle törvényt, jogot nem ismerő individuumok ki lennének szolgáltatva egymásnak, az emberek közötti fékevesztett versengésnek, mondja Hobbes. Ott, ahol nincs politikai alkotmányosság, nincsenek társadalmi intézmények, szabályok, normák – mindenki harcban áll mindenkivel. Nem nehéz elképzelni, hogy mi lenne a dolog végkifejlete. Nem véletlen tehát, hogy az emberek – saját biztonságuk növelése érdekében – szinte az idők kezdete óta fejet hajtanak bizonyos közösségi normák előtt. És az sem véletlen, hogy a fejlődés iránya az egyre nagyobb biztonságot nyújtó társadalom létrehozása.

Az individualizmus – lényegéből fakadóan – végső formájában a tökéletes biztonsághiány társadalmát vetíti előre. Minél inkább eloldozzák az egyének közösségi kötelekeiket, annál inkább egy állandósuló veszélyállapotba kerülnek, hiszen senki sem rendelkezik megfelelő fizikai erővel, sem a szükséges hatalommal ahhoz, hogy megvédhesse magát másokkal szemben.²⁴ Senki sem érezhetné biztonságban magát többé.

Thomas Hobbes szerint ezt a biztonságot egyedül az abszolút hatalmú állam tudja szavatolni, ezért a tökéletes védettség iránti igény egy ilyen abszolút hatalmú állam gondolatához vezette. Max Weber is ezt fogalmazza meg, mondván, hogy az államnak – a rend és biztonság szavatolása érdekében – ki kell sajátítania a maga számára az erőszak gyakorlásának monopóliumát.²⁵

Nehéz ezt a konfliktushelyzetet feloldani. A politikai hatalom elviselésének a gondolata mind nagyobb ellenállásba ütközik az emberek részéről, akik ugyanakkor békére és biztonságra vágynak, ami csak az erős állam nyújtotta védőernyő biztonsága alatt képzelhető el. Védelmekkel körülbástyázva élni nem „természetes” állapot, az állatvilágban nincs rá példa, hanem – ahogyan Robert Castel írja

Az individualizmus – lényegéből fakadóan – végső formájában a tökéletes biztonsághiány társadalmát vetíti előre.

²³ Robert Castel: A társadalmi biztonság elvesztése. Mit jelent védetten élni? Online. <http://corleone.szochalo.hu/esely/esely-2005-efolyam/20055/robert-castel-a-tarsadalmi-biztonsag-elvesztese/>

²⁴ l. m.

²⁵ l. m.

A társadalmi biztonság elvesztése című munkájában – „a másokkal való együtt létezés következménye, amely feltételezi azt is, hogy van egy »láthatatlan kéz«, amely összehangolja egymással a különböző egyének különböző érdekeit, igényeit és hatalomvágyát”²⁶

Mások szerint, és ezt a nézetet vallja például John Locke is, a tulajdon védelmének szükségessége teszi indokolttá az állam létezését, hogy a továbbiakban az állam helyett a tulajdon biztosítsa az ember számára biztonságát, függetlenségét és szuverenitását.²⁷ Locke állama nem azonos Hobbes államával, és rajtuk kívül sokan sokféle államot, kormányzást, képviseleti formát képzeltek el az ún. „minimális államtól” a „zsandárállamig”. Nem célunk itt a különféle államelméletekben elmélyedni, csak arra az ellentmondásra szerettem volna az olvasó figyelmét felhívni, amely a modern államot jellemzi. Nevezetesen, hogy az emberek ugyanattól az államtól várják a biztonságot és védelmet, amellyel szemben mint individuumok egyre nagyobb szabadságot követelnek maguknak saját akaratuk érvényesítése érdekében.

AZ EMBERI SZABADSÁGJOGOK

Az, ami az egyén szempontjából az akaratszabadság kérdéseként merül fel, az társadalmi szempontból az emberi szabadságjogok, az egyenlőség és egyenjogúság eszméjében fogalmazódik meg. Mint ismeretes ennek az eszmének a megvalósítását a francia forradalom tűzte zászlajára 1789-ben. Az a meglátás, hogy az emberek szabadnak születnek és egyenlő jogokkal rendelkeznek, azóta átrendezte a világot. A szabadságigény, a tulajdonhoz való jog, a biztonság igénye és az elnyomással szembeni ellenállás vált az egyik legfontosabb történelemformáló, társadalommozgató erővé. A gyarmatbirodalmak megszűnése, a rabszolgaság felszámolása, az új, független államok létrejötte, a nők választójogának elismerése, a kommunizmus bukása, a demokratikus átalakulás, a többpártrendszer bevezetése mind ennek az eszmének köszönhető. Mindazonáltal az egyenlőség megvalósulásáról és az egyén szabadságának kiteljesedéséről sem az emberiség egészét, sem az egyes országokat illetően nem beszélhetünk.

A probléma többszintű, fődírszenként, civilizációként, államonként különbözők. A világ legtöbb állama messze áll attól, hogy az emberi szabadságjogokat tiszteletben tartaná és biztosítaná. Ezekben az országokban olyan rendszerek vannak hatalmon, amelyek jogot formálnak arra, hogy alávetett helyzetben tartsák az embereket,

A politikai hatalom elviselésének a gondolata mind nagyobb ellenállásba ütközik az emberek részéről, akik ugyanakkor békére és biztonságra vágnak, ami csak az erős állam nyújtotta védőernyő biztonsága alatt képzelhető el.

²⁶ I. m.

²⁷ John Locke: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. Budapest, 1986, Gondolat, 58.

fegyvert vessenek be saját népük ellen, kíméletlenül börtönbe vessék, legyilkolják azokat, akik a szabadságjogokért, az egyenlőség eszméjéért küzdenek. De ott is problémák vannak, ahol a demokrácia győzedelmeskedett. A fejlett Nyugaton az emberi szabadságjogok terén jelentős előrelépés történt, ugyanakkor a legtöbb állam elvitatja a kisebbségektől a kollektív jogokat, és emiatt mintegy százmillió ember szenved ma hátrányos megkülönböztetést csak Európában. A kollektív jogokat illetően az egykori római vagy török birodalom toleránsabb volt, mint a mai modern európai társadalmak.

TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK

Csányi Vilmos a csoporton belüli viszonyokat vizsgálva fontos szempontra hívja fel a figyelmünket.²⁸ Az egyenlőségen vagy a hierarchián alapuló csoportkultúrák következményeiket tekintve jelentősen különböznek egymástól. Az egyenlőségen alapuló szerveződés csökkenti a csoporton belüli versengést, egyetértésre serkent, önzetlenségre nevel, igyekszik minimálisra csökkenteni a csoporton belüli egyéni különbségeket. Ezzel egyidejűleg növeli a csoportok közötti különbségeket, a csoportok közötti versengést. A társadalmi egyenlőtlenések ezzel ellentétes csoportkultúrát eredményeznek, amely tágabb teret enged a csoporton belüli versengésnek, individualizmusra nevel, elnézőbb a normák megszegőivel szemben, a csalókat enyhébben bünteti, egyidejűleg csökkenti a csoportok közötti különbségeket és versengést.

Korunk az egyéni versengésen alapuló eszméknek ad nagyobb teret, ami szorosan összefügg a csoportkultúrák közötti különbségek csökkenésével, végső soron a csoportkohézió csökkenésével. Azok a nemzetek, nyelvi kultúrák, amelyek – a globalizálódással összhangban – tág teret engednek az individualizmusnak, atomizálódnak, szétzilálódnak, és szükségszerűen alulmaradnak a csoportok közötti versenyben.

Kérdés, hogy milyen társadalmi körülmények kedvezőbbek az embernek? Vajon összhangban van-e az önző viselkedésre alapozó mai társadalmi (közgazdasági) modell az ember természetével és alapvető szükségleteivel? A kérdés megválaszolásához az evolúció tanulságaiból kell kiindulnunk. Csányi Vilmos szerint őseink nem egyedül élő, önző, vérszomjas ragadozók voltak, hanem csoportokban éltek. Azóta a genetikai örökség a környezeti hatásokra valamelyest megváltozott, úgy tűnik, hogy a csoportviselkedésre jellemző szociális vonzódás csökkent.

²⁸ Csányi Vilmos: i. m. 89.

A mai szélsőséges individualizmust látva azt is mondhatnánk, hogy a kultúra és a környezet tette az embert „vademberré”.

RANGSOR AZ ÁLLATVILÁGBAN

Kétségtelen, hogy az állatvilágban a rangsor fontos szerepet játszik a csoport életében, ám korántsem minden faj esetében. A rangsor alapjául a fizikai erő szolgál, amit az állatok mindig agresszív mérkőzésekkel demonstrálnak és kontrollálnak. A rangsor célja, hogy ne kelljen feleslegesen minden koncon marakodni, hanem az automatikusan az erősebbet illeti meg. A rangsort az állatok megjegyzik, és tiszteletben is tartják, azonban mindent megtesznek annak érdekében, hogy minél előbb helyet cserélhessenek.²⁹

A rangsor kialakulására irányuló versengés az emberi közösségekre is jellemző. A pozícióharc vélhetően biológiai örökség bennünk, a pozíció megszerzése azonban az ember esetében szabályokhoz kötött. Nem az agresszív készítés és a pusztán fizikai erőfölény dönti el a rangsort, hanem a kultúra. Az állati csoportokban a rangsor kialakításért fizikailag meg kell küzdeni, az ember esetében a verseny az együttműködés, elosztás, csere különböző mechanizmusainak van alárendelve, amelyekben a csoport védelmét szolgáló viselkedésformák élveznek elsőbbséget. A dominancia nemcsak a nagyobb konkra jogosít fel, hanem a csoport védelmére, összetartására, békítésre, a javak megosztására is kötelez. Évezredekkel keresztül azok az egyedek kerültek a csoporton belüli rangsor előkelőbb helyeire, akik a csoport túlélését biztosító pozitív tulajdonságokkal rendelkeztek.

Az engedelmeség fontos kelléke a csoport sikerességének, amely az anya-gyermek viszonyra vezethető vissza. Később az anya helyébe egy társadalmilag elfogadott szabályrendszer lép, amely a tudatosított és ki nem mondott utasítások sorát tartalmazza a különböző élethelyzetekre, szituációkra vonatkozóan: onnan kezdve, hogy kivel, miként kerülünk kapcsolatba; hol a helyünk a társadalomban, egészen addig, hogy otthon „az asztal melyik részén foglalhatunk helyet” – mondja Csányi.³⁰ Az esetek többségében engedelmeskedünk ezeknek a szabályoknak, ezáltal megkönnyítjük az életünket. Ritkán lázadunk, hiszen az adott társadalmi viszonyokat és szabályokat természetesnek tekintjük. Csányi Vilmos megfogalmazásában: „az ember belenő az adott idea teremtette körülményekbe”, ami lehetővé teszi, hogy a pozíciókkal kapcsolatos szabályok és ideák generációk során átöröklődjenek, változatlan formában fennmaradjanak.

Évezredekkel keresztül azok az egyedek kerültek a csoporton belüli rangsor előkelőbb helyeire, akik a csoport túlélését biztosító pozitív tulajdonságokkal rendelkeztek.

²⁹ l. m. 125.

³⁰ l. m. 129.

A szabálykövető magatartás a rangsor elfogadásának a kifejező-dése. Kevésbé érezzük sérelmesnek mindenki által elfogadott társadalmi szabály szerint élni, mint egy csoport vagy törzs vezetőjének engedelmessé válni. Vonatkozik ez a társadalmi eszmékre, ideákra is, amelyek tulajdonképpen a parancs kiadóját helyettesítik. Egyébként az ember rendkívül érzékeny a dominanciaviszonyokra. Rosszul éljük meg, ha parancsolnak nekünk. Általában azt sérelmezzük, hogy nem igazságos a rangsor, arra érdemtelen emberek akarnak dirigálni nekünk. Az efféle dirigálásnak egyébként igen nagy a valószínűsége, különösen nagyobb csoportok esetében. Több milliós közösségekben egységes és igazságos rangsor nem is alakítható ki. Helyette bonyolult szabályok hivatottak meghatározni, hogy adott helyzetben ki hol foglal helyet. A rangsor a situációtól függően változik. Mivel a szabályok nem mindig átláthatóak, nem mindenki számára eléggé ismereteseek, vagy egyesek szándékosan visszaélnék velük, az emberek nem mindig hajlandók az adott szabályrendszert betartani. Különösen sérelmezik, ha a vezető társadalmi pozícióban levők megszegik a szabályokat, ugyanakkor másokkal szemben kifejezésre juttatják erőszakos dominanciaigényüket.

A tömegtársadalmakban a konfliktusok jó része a dominanciaigény brutális érvényesítésével kapcsolatos, amit az emberek joggal sérelmeznek.

Az iskolában, a hadseregben, a munkahelyen, az állami hivatalokban gyakran ki vagyunk téve a tanárok, felettesek, főnökök, hivatalnokok „packázásainak”. A domináns helyzetben levők szinte ellenállhatatlan késztetést éreznek dominanciaigényük durva érvényesítésre, holott a szabályok szerint kellő tisztelettel kellene viszonyulniuk a velük szemben alárendelt helyzetben levő egyénekhez. A tömegtársadalmakban a konfliktusok jó része a dominanciaigény brutális érvényesítésével kapcsolatos, amit az emberek joggal sérelmeznek. Még veszélyesebb, ha a mintát követik, és maguk is hasonló módon kezdenek viselkedni.

Egyes társadalmi-politikai rendszerek a rangsor és a státusok kialakításában nagyobb figyelmet szentelnek az egyének részéről fenyegető túlzott dominanciaigény elhárításának, más rendszerek szemet hunynak fölötte. A hatalmi pozíciókban levőket afféle véd- és dacsövetség köti össze, így próbálják elfojtani az emberek egyenlőségre való törekvését. Az egalitáriánus társadalmak egyenlőséget hirdetnek, ennek ellenére elnyomóak, mert az eszme nincs összhangban a gyakorlattal. Elvileg, mint egyén, mindenki egyenlő, ám attól függően, hogy ki milyen pozíció birtokosa, igazgató, rendőrfőnök, párttitkár stb., meghatározott előnyöket élvez.³¹ Nyugaton ezeket a konfliktusokat az egyén autonómiájának a növelésével, az

³¹ 1. m. 131.

individualizmus támogatásával igyekezzenek mérsékelni. Az egyén nagyobb autonómiája és erőszakosabb önérvényesítésre való törekvése azonban nem képes a rangsorból – a társadalmi egyenlőtlenségek-
ből – adódó előnyöket és hátrányokat csökkenteni, következésképp az individualizáció inkább gerjeszti a társadalmi konfliktusokat, mint mérsékeli.

VERSENGÉS ÉS HIERARCHIA

Bizonyos mértékű rivalizálási késztetést a génjeinkben hordozunk, a versengés hozzátartozik a rátermettség bizonyításához. Őseink közül azok maradtak életben, akik a legtöbbet „hozták ki” magukból. Teljesítményszintjük együtt járt elégedettségérzésükkel. Azok, akik jól teljesítettek, sütkéreztek mások elismerésében, elégedettek voltak önmagukkal. Az elismerést úgy tudták megőrizni, hogy mindig készek voltak az újabb és újabb „megmérettetésre”. A versengés élesben ment, aki elbukott, annak tudomásul kellett vennie, hogy veszített.

A mai átlagember terhesnek éli meg a versengést, viszont súlyos teherként (elvárásként) nehezedik rá a meglévőnél jobb státus megszerzésének a kényszere. A modern társadalomban úgyszólván mindenki a státus ígézetében él, amit beosztáson, rangon, fizetésen és ezernyi más dolgon mérnek le. Az emberek többsége (tudva vagy tudattalanul) a vélt vagy valós rangsorban elfoglalt helyettől függően érzi magát sikeresnek vagy vesztesnek, boldognak vagy szerencsétlennak.

Az emberek, bármilyen is a társadalmi berendezkedés, a státust igen sokra tartják, és igyekeznek a rangsorban elfoglalt helyüket mások tudomására hozni. Ez az iparkodásuk néha irracionális méreteket ölt. A legkülönbözőbb öltözködési és viselkedési szokások alakulnak ki, amelyeknek egyetlen célja a megfelelő státus jelzése – írja Csányi Vilmos.³² „Státust jelezhet a márkás öltözék, az autó, a ház körüli kerítés, a szórakozás céljára kiválasztott intézmény stb.” A státusszimbólumokkal az emberek jelezni kívánják másoknak, hogy „kik közé tartoznak”, milyen társadalmi presztízzsel rendelkeznek, hogyan kell hozzájuk viszonyulni.

A közgazdászok és a politikusok hajlandóak azzal áztatni magukat és másokat, hogy a társadalmi hierarchia a teljesítmény függvénye, vagyis többé-kevésbé igazságos. Maguk az emberek ezt másként látják és élik meg: az életet mindinkább egymás elleni kíméletlen harcnak tekintik, ami azzal jár, hogy a vesztesek ellenséges érzülettel viseltetnek a győztesekkel szemben, a győztesek viszont nem élveznek őszinte

A mai ember terhesnek éli meg a versengést, viszont súlyos teherként nehezedik rá a meglévőnél jobb státus megszerzésének a kényszere.

³² l. m. 132.

elismerést, hanem az irigység és gyűlölet kereszttüzébe kerülnek. Veszélyeztetve érzik magukat a vesztesek is, a nyertesek is.

A HIVATALI STÁTUS

Társadalmi egyenlőség esetén a hivatalhoz való jutás és a jó állás elvileg kiválasztás alapján működik. Egy adott hivatal ellátásához az arra legalkalmasabb embert kell kinevezni. Azt, aki megfelelő személyi adottságokkal, kvalifikációval rendelkezik. A kinevezés tehát érdem, amelyre rá kell szolgálni. Optimális esetben a legjobb, legkvalifikáltabb ember kerül minden hivatal élére.

A hivatalnak ez az eszméje azonban a gyakorlatban súlyos csorbát szenved. A győztes pártok a fontosabb hivatalokat saját embereikkel töltik fel, a kiválasztásban a megbízhatóság és nem az alkalmasság játszik meghatározó szerepet. De már ez a fajta protekcionizmus is előrelépést jelent a korábbi állapotokhoz képest, amikor az állami hivatal, a tulajdonhoz hasonlóan, apáról fiúra öröklődött. A volt szocialista országokban ez a hagyomány jelen van ma is, amennyiben a kommunista rendszer összeomlása után a volt nomenklátúra emberei, illetve azok leszármazottai kerültek vezető tisztségekbe.

A győztes pártok a fontosabb hivatalokat saját embereikkel töltik fel, a kiválasztásban a megbízhatóság, és nem az alkalmasság játszik meghatározó szerepet.

Egyébként nem a demokrácia találmánya a versenyztetés az állami hivatalokért. Kínában több mint évezredes hagyománya van annak, hogy az egyéni érdemeket ellenőrző vizsgákon válasszák ki az ország hivatalnokait. Ezzel nemcsak az arisztokrácia átörökítését szüntették meg, hanem segítették a tehetségek kibontakozását is. Az esélyegyenlőség biztosítása érdekében helyi iskolákat hoztak létre. A kiválasztásban a rokonság és a barátság, mondhatni, a természeti kapcsolatok nem játszhattak szerepet. A kiválasztó hatalom minden kvalifikált pályázót egyenlően ítél meg, és csak a releváns kvalitásokat vette figyelembe. A kiválasztás pártatlanul folyt, a rokonoknak kedvező, nepotista vizsgáztatókat kivégezték.

A hivatalhoz jutás igazságos elveit a régi görögök is szem előtt tartották. Ha nem tudtak választani két azonos képességű jelölt között egy hivatal odaítélésénél, sorsolással döntöttek el a kérdést. Ma abból áll a demokrácia, hogy a hatalomért versengő pártok a győzelem után kiosztják a hivatalokat támogatóiknak. Ennek következtében már rég a pénzes emberek kezébe került a hatalom, a többi csak színjáték. A választások, a hivatali élet, az eljárás, a politikai döntések a pénzvilág érdekeiknek megfelelően folyik.

A KIZSÁKMÁNYOLÁS FOGALMA ÉS GYAKORLATA

A marxizmus a gyakorlatban kudarcot szenvedett, és a kommunista tábor összeomlása után az egykori ideológusok már nem emlékszenek semmire, a marxi tanokat nem minden szempontból haladta meg az idő. A kizsákmányolás fogalmáról például kár volt megfedkedezni, és a „demokrácia győzelmével” kár volt a szőnyeg alá söpörni. Igaz ugyan, hogy a kizsákmányolás fogalmára az idők során sokféle értelmezés, gazdasági magyarázat, politikai tartalom és életérzést kifejező jelentésárnyalat rakódott, így tompult, elmosódottabbá vált a fogalom, ugyanakkor bizonyos vonatkozásban túlmutat az eredeti koncepción.³³

Ahhoz, hogy kizsákmányolásról beszéljünk, a marxizmus értelmezésében legalább három feltételnek kell teljesülnie:

1. Egyesek (a kizsákmányolók) anyagi jóléte, gyarapodása szükségszerűen mások (a kizsákmányoltak) anyagi kifosztásával, lecsúszásával jár együtt.
2. Egyesek (a kizsákmányolók) saját helyzetük biztosítására kizárnak másokat (a kizsákmányoltakat) a jövedelmező forrásokból.
3. Hatalmi pozíciójuk lehetővé teszi egyesek (a kizsákmányolók) számára, hogy mások (a kizsákmányoltak) munkájának gyümölcsét elvonják, kisajátítsák.

A XXI. századi kapitalizmusra, amely a felgyorsult individualizáció mellett átalakult fogyasztói társadalommá, mind a három kritérium jellemző. A múlt századra jellemző brutális elnyomás, az alávetettség és a teljes kiszolgáltatottság ugyan megszűnt, de ez nem jelenti azt, hogy lényegi változás történt volna a javak megszerzésének módjában, mint ahogy a javak kevés kézben való összpontosításának megszűnéséről sem beszélhetünk. Ellenkezőleg, soha nem látott vagyonok halmozódnak fel egyre szűkebb társadalmi réteg kezében, és a kizsákmányoltaknak egyre kevesebb lehetőségük nyílik arra, hogy érdekeiket érvényesítsék.

Soha nem látott vagyonok halmozódnak fel egyre szűkebb társadalmi réteg kezében, és a kizsákmányoltaknak egyre kevesebb lehetőségük nyílik arra, hogy érdekeiket érvényesítsék.

³³ Lásd bővebben Fáber Ágoston: Az osztályelméletek tündöklése és bukása? (Szociológiai Szemle, 2007. 3–4. sz.)

VAN-E MÉG OSZTÁLY?

Az emberi szabadságjogok kiszélesedése és a társadalom demokratizálódása valamelyest lehetőséget nyújt arra, hogy az emberek az érdekeiket megvédjék és érvényesítsék, de ezt csak korlátozott mértékben tehetik meg. A mai helyzetet természetesen nem lehet az egykor Amerikába hurcolt fekete rabszolgák sanyarú sorsával vagy az észak-amerikai indiánok leigázásával és kiirtásával egy napon említeni, mindazonáltal a hatalmi és termelési viszonyok ma is lehetővé teszik a javak olyan mértékű elvonását, amely a széles társadalmi rétegek életesélyeit jelentős mértékben csökkenti.

A mai helyzetet nem lehet az Amerikába hurcolt fekete rabszolgák sanyarú sorsával vagy az indiánok kiirtásával egy napon említeni, de a hatalmi viszonyok ma is lehetővé teszik a javak olyan mértékű elvonását, amely a széles társadalmi rétegek életesélyeit jelentős mértékben csökkenti.

Elképzelhető, hogy társadalmi osztályok a társadalmi mobilitás növekedésével és az individualizáció felerősödésével fokozatosan szétessenek, és a különböző egyének tehetségük, képességük szerint különböző lehetőségekhez és pozíciókhoz jutnak, ez azonban korántsem valósult meg oly mértékben, ahogyan azt egyes teoretikusok elképzelték. Durkheim például a nagy társadalmi osztályok határainak a XX. század végén megfigyelhető fellazulását képes volt előre látni, maga a társadalmi tagozódás azonban nem szűnt meg olyan mértékben, ahogyan képzelte.

De ha a marxi értelemben vett osztályokról talán nem is beszélhetünk, a társadalmi rétegződést az életesélyek szempontjából releváns tényezőnek kell tekintenünk.

Társadalmat megosztó tényezőt jelentenek ez etnikai, a kulturális, vallási, politikai dimenziók is. Kutatás tárgyát képezhetné, hogy ezek milyen módon, *milyen pszichológiai mechanizmusokon keresztül* gyakorolnak hatást az életesélyekre. Vizsgálható a társadalom tagozódása abból a szempontból is, hogy az emberek születési körülményeik folytán milyen tudatformával és cselekvési szabadsággal rendelkeznek. Az emberek gondolkodásmódját nagymértékben befolyásolja, hogy milyen társadalmi közegeből (ha úgy tetszik, osztályból) származnak. Gondolkodásmódjuk, tudatviláguk, beállítódásuk, cselekvési hatékonyságuk mélyen azokban a habitusokban gyökereznek, amelyeket magukkal hoznak. Igaz, ez a fajta társadalmi beágyazottság nem jelent egy életre szóló determináltságot, mivel teret enged az egyéni ambícióknak, szerencsés fordulatoknak, váratlan helyzeteknek. Életesélyeiket és életminőségüket illetően azonban szellemi-kulturális örökségük az egyénetet nagyrészt mégis ahhoz a környezethez láncolja, amelyben a személyiségük, gondolkodói habitusuk kialakult. Ennélfogva az osztályok, társadalmi rétegek

újratermelődnék, ami a tőkemennyiség társadalmi eloszlásában ki is mutatható.

Bárhogyan is vélekedjünk a kizsákmányolásról, a javak egyenlőtlen eloszlását a modern társadalmak egyik legjellegzetesebb tünetének kell tekintenünk. A javak mind kevesebb kézben való összpontosulása egy zéróösszegű játszma keretében megy végbe: ami azt jelenti, hogy a kizsákmányoló nyeresége egyben a kizsákmányolt veszteségeként jelentkezik. A játszma eredményeként a vagyoni különbségek megmaradnak, sőt tovább nőnek. Vannak, akik ezt a fejleményt a szabad piac hiányára vezetik vissza. Arra, hogy a piacot információbeli és hatalmi aszimmetriák torzítják el, magyarul szólva monopóliumok jönnek létre, oligarchiák ragadják meg a hatalmat.

A JÖVEDELMI VISZONYOK ÉS A DEMOKRÁCIA

Annak elemzése, hogy a világon hol, mikor és mennyire sikerült politikailag semleges bürokráciát működtetni, illetve a jövedelemkülönbségeket mérsékelni, nem tartozik szorosan a tárgykerünkhöz. Azt azonban feltétlenül meg kell említenünk, hogy a legjobban működő hivatali apparátust is korrumpálja, ha a hivatalnokos és a többi foglalkoztatott között jelentős a jövedelemkülönbség. Sokan elfogadhatónak tartják a párizsi kommun jelszavát, hogy „a közszolgálatot a munkások béréért kell ellátni”. Nem véletlen, hogy a modern társadalmakban a jövedelemkülönbségek csökkentésére törekszenek, de az arányok országonként változnak.

A szerb kormány honlapján nyilvánosságra hozott adatok szerint a legmagasabb bére a központi értékpapírjegyzék vezérigazgatójának van, amely 2009 februárjában 355 205 dinárt tett ki. A vezérigazgató-helyettesnek 171 476 dinárral kellett beérnie. A privatizációs ügynökség igazgatójának a fizetése 344 149 dinár volt ugyanabban az időben, helyettese 295 098 dinárt tett zsebre. A letétbiztosító ügynökség igazgatója 322 598 dinárt keresett, a helyettese 257 039 dinár jövedelemre tett szert. A gazdasági jegyzékek vezérigazgatója 280 104, a szerbiai energetikai ügynökség igazgatója 243 183 dinárt keresett. Az eget verő fizetések listáján szereplő igazgatókat hosszasan sorolhatnánk, de talán ennyi is elég annak érzékeltetésére, hogy milyen anomáliák ütötték fel a fejüket az egykori öngazgatási társadalomban a mai vadkapitalizmus törvénytelenégei közepette.³⁴ Ezeknek a magas rangú közhivatalnokoknak a fizetése több mint tízszerese az átlagfizetésnek.

Az osztályok, társadalmi rétegek újratermelődnék, ami a tőkemennyiség társadalmi eloszlásában ki is mutatható.

³⁴ Magyar Szó, 2009. április 14.

Nagy-Britanniában 1911-ben a magas rangú közhivatalnokok jövedelme a foglalkoztatottak átlagjövedelmének a 17,8-szorosa volt, míg 1956-ban már csak a 8-9-szerese. Az Egyesült Államokban ez az arány 1900-ban 7,8-szoros volt, míg 1958-ban 4,1-szeres, Norvégiában 5,3-szoros, illetve 2,1-szeres.

A jövedelmi viszonyok kérdése itt abból a szempontból érdekel bennünket, hogy szoros összefüggést mutat a bizalommal és a demokráciával. Ott, ahol az emberek megbíznak egymásban, szívesen fognak össze, jobban ellenőrzik a hatalmat, méltányosabb a közteherviselés, kisebbek a jövedelmi különbségek. Ahol viszont nem bíznak egymásban, mindenki magának él, és kizárólag saját érdekeivel törődik, a funkcionáriusok eget verő fizetéseket tesznek zsebre, a gazdagok egyre gazdagabbak lesznek, a szegények egyre szegényebbek, amellet káosz és korrupció ural mindent. A dolog magyarázata egyszerű: ahol alacsony a bizalomszint, nincs közösségi hálózat, a vezetés bármit megtehet, bármikor visszaélhet a hatalommal, tudja, hogy nem kérnek rajta számon semmit. Bizalom, együttműködés nélkül nincs ami ellensúlyozná a hatalmat. „A közösségi érzés az alap, amire a stabil demokrácia épülhet” – írja Stefan Klein.³⁵

Nem csak a hatalom ellenőrzéséről van szó. Van még egy fontos folyamánya a közösségi érzésnek, mondja. „Azokon a területeken, ahol erős a közösségi érzés, viszonylag alacsonyak, a kevésbé összetartó régiókban viszont magasak a jövedelemkülönbségek.” Az individualizmusért súlyos árat fizet a társadalom, végül pedig az egyén issza meg mindennek a levét. Aki mások nélkül, sőt mások rovására kíván boldogulni, annak romlanak az életesélyei. Arra vonatkozóan is, hogy jól érezze magát, és arra is, hogy magas életkort éljen meg.

A VILÁG LEGGAZDAGABB EMBEREI

A világ lakóinak a fejlett ipari országokban élő 20 százaléka fogyasztja el a világ erőforrásainak a 86 százalékát, míg a világ többi lakójának jut az erőforrások 14 százaléka. Ez az aránytalanság a kamatpolitikával egyre növekszik. Sokan azt jósolják, hogy a pénzrendszer összeomlik, és ennek a folyamatnak a megindulását máris tapasztalhatjuk.

Amerikában már tizedszer áll a lista élén Bill Gates 46,6 milliárd dolláros vagyonával. Őt követi Warren Buffet, a Berkshire Hathaway ingatlanbefektető cég vezetője 42,9 milliárddal. A *Forbes* 587 főből álló listáján szereplők közül szám szerint 31 New Yorkban él, közéjük

Ott, ahol az emberek megbíznak egymásban, szívesen fognak össze, jobban ellenőrzik a hatalmat, méltányosabb a közteherviselés, kisebbek a jövedelmi különbségek.

³⁵ Stefan Klein: *A boldogság képlete*. Győr, 2007, Laurus Kiadó, 267.

tartozik a maga 4,9 milliárdjával Michael Bloomberg főpolgármester is. Moszkva 23, Hongkong 16, Párizs pedig 10 szupergazdagnak ad otthont. A leggazdagabb orosz a 16. helyezett Mihail Hodorkovszkij, a Jukosz jelenleg börtönben ülő főnöke. A 30. helyen áll Silvio Berlusconi olasz miniszterelnök és médiacézár 10 milliárd dollárral.³⁶ A lista évről évre változik, ezek az adatok informatív jellegűek.

Elgondolkodtató a helyzet az egykori szocialista országokban is. A milliomosok sora bújt elő a föld alól egyik napról a másira. Számolni lehet a társadalmi egyenlőtlenségek végletekig történő differenciálódásával, ami az új kapitalista országokban gyakorlatilag már végbement. Ukrajnában például az ország leggazdagabb 50 emberének együttes vagyona a nemzeti össztermék 85 százalékát teszi ki. Amennyiben ez az 50 ember a vagyonának csupán 10 százalékáról lemondana, abból a pénzből (11, 2 milliárd dollár) egy évig működhetne Grúzia, Örményország és Azerbajdzsán, az említett országoknak ugyanis együttesen ennyi a költségvetésük. Amennyiben pedig szétosztanák a pénzüket Ukrajna valamennyi polgárának, mindenkinek 2 500 dollár jutna.³⁷

Az orosz népesség 6 százaléka a szegénységi küszöb alatt él, a napi bevételi szintje az egy dollárt sem éri el. A népesség felső 20 százaléka rendelkezik Oroszország összes jövedelmének az 51 százalékával. Miközben a világ leggazdagabb emberei között egyre több az orosz milliárdos, a népesség többsége élelmiszersegélyekre szorul. A *Forbes Magazin* által összeállított listán a világ 25 leggazdagabb embere közül már 7 orosz nemzetiségű... Ezeknek a magánkézbe került (lopott) vagyonoknak a politikai és gazdasági vonatkozásai kiszámíthatatlanok...³⁸

HÁTTÉRHATALOM

Közép- és Kelet-Európában nagyon erős a politika és a gazda(g)ság kapcsolata. Az új milliomosok között hemzsegenek az egykori és a mai politikusok. Kevés olyan újjazdagot találni, akinek nincs politikai múltja. Feltehetően ezeknek is megvannak a politikai kapcsolataik a hatalomhoz, háttérkapcsolatok nélkül ugyanis aligha lehetett volna milliárdokra szert tenni.

Az embereknek egyre inkább az a véleményük, hogy oligarchák kezébe kerültek a volt szocialista országok. Aligha tévednek, hiszen mi mással lehetne magyarázni, hogy különben jelentéktelen emberek néhány év leforgása alatt milliárdokra tettek szert. Erősen elgondol-

...a magánkézbe került (lopott) vagyonoknak a politikai és gazdasági vonatkozásai kiszámíthatatlanok...

³⁶ *Amerikai Magyar Népszava Szabadság*, 2004. március 12.

³⁷ Dunda György: Órült vagyonok, extrém hobbi. *Magyar Szó*, 2009. január 3. 4.

³⁸ *A biztonság és az új világrend.* [Budapest], 2008, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, 14-15.

kodtató a kérdés, az igazságszolgáltatás azonban egyelőre rendben valónak talál mindent. Olykor azért egy-egy balszerencsés újjazdagot – a látszat kedvéért – feláldoznak.

A politikát irányító háttérvilág megadóztatásával legalább részben megvalósulna a gazdagok fokozottabb közösségi tehervállalása, amely egyben erősítené a szolidaritásérzést is a társadalomban. Az új milliárdosok azonban sakkban tartják a pártkatonákat, nincs politikai erő, amely szembeszegülhetne velük.

Nem sokkal jobb a helyzet a demokrácia fellegvárában sem, azzal a különbséggel, hogy ott a politikusok inkább afféle marionettfigurák. Az Egyesült Államokról például sokan úgy vélik, hogy „a fegyveres és hírszerző szervek által működtetett rendőrállammá alakult át”.³⁹ A választott kormányzati szervek, a tömegtájékoztató elrejtik a valóságot. A választott politikusoknak nincs valódi hatalmuk, bábfigurák a pénzügyi, katonai, hírszerző szervezetek kezében. Miközben az emberek a politikusokat szidják, a politikusokat azok a háttérben maradó érdekcsoportok mozgatják, vásárolják meg, amelyek csak a pénzvagyonuk gyarapításában érdekeltek.⁴⁰

Az álnok módon történő kizsákmányolás, megfélemlítés és hazugság következtében az egész nyugati kultúra válságba került. Nincs igazi társadalomkritika, nincsenek új elgondolások, nincsenek igazi vezető személyiségek. Csak azoknak van esélyük labdába rúgni, akik hajlandóak mutatkoznak ebben a korrupst politikai színjátékban részt venni. Ezekről a nyilvánvaló, de mégis elhallgatott összefüggésekről beszélt Noam Chomsky amerikai nyelvész, filozófus és békeharcos is a magyar közönség előtt a Közép-európai Egyetemen. A nemzetközi egyezmények felrúgása, az amerikai vezetés önkénye és az állami terrorizmus mind összefut az USA hegemoniára törekvő politikájában, amely végső soron a túlélésünket is veszélyezteti – figyelmeztetett a professor.⁴¹

De nemcsak az amerikai társadalom beteg, hanem az Európai Unió is. A haladásról, felzárkózásról, igazságról és jólétről szóló üres ígéretek egyre nagyobb ellenérzést váltanak ki az újonnan csatlakozott országokban. Okkal és joggal, hiszen az, amit a saját bőrükön tapasztalnak, nem más, mint különböző elvonások, adózások, korlátozások, a kizsákmányolás új formája.

A rendszerváltás afféle vakugrás volt a fegyvelmező, mindent ellenőrzés alatt tartó államból a neoliberális társadalomba. Kopp Mária kutatásai egyértelművé teszik, hogy korábban az életcélok hiánya, az irigységre és bizalmatlanságra való beállítottság, valamint

Az új milliárdosok sakkban tartják a pártkatonákat, nincs politikai erő, amely szembeszegülhetne velük.

³⁹ Drábik János: *Tudatmódosítás*. [Debrecen], 2004, Gold Book Kft., 340.

⁴⁰ Idézi Drábik a forrás megjelölésével: <http://www.datafilter.com/mc/protestResist.html> 3. oldal 4. bekezdés.

⁴¹ Internetböngésző. Vándor Éva

a fokozott teljesítménymotiváció krónikus stresszhelyzetet, s ebből következő rossz egészségügyi állapotot eredményezett. A politikai represszióktól való szabadulás után a vadkapitalizmus elharapódzása az irigységet és a bizalmatlanságot oly mértékben felerősítette, hogy az mintegy szétmorzsolta az amúgy is gyenge társadalmi kohéziót. A külföldről importált eszmék és programok alkalmatlannak bizonyultak új életcélok keresésére és társadalmi problémák kezelésére. Ami megvalósult, az a „szabályozatlan szabadság”, az önérvényesítés gátlástalansága, anélkül hogy létrejöttek volna az önérvényesítés – az öngondoskodás – közösségi technikái. Az emberek életkilátásai rosszabbak, mint voltak.

AZ ALATTVALÓI TUDAT

Felmerül a kérdés, hogy vajon az emberek miért nyugszanak bele a számukra kedvezőtlen helyzetbe, illetve meddig hajlandóak elviselni azt, hogy kihasználják őket. Ennek megválaszolásához egy kis pszichológiai kitérőre van szükség.

Mások befolyásolására, kihasználására irányuló törekvés akkor valósítható meg, ha az érintettek fogadóképiséget mutatnak a velük való manipulációra, hajlandóak a hatalmon levők szándékának megfelelően viselkedni. Ez a kizsákmányolás nagy pszichológiai rejtélye. Az, hogy hogyan, milyen eszközökkel éri el egy közösség, hogy tagjai között tartós fölé- és alárendeltségi viszonyok jöjjenek létre. Hogyan éri el, hogy az egyenlőtlen pozíciókban levő felek között egyezés, konszenzus jöjjön létre? Hogyan alakul ki az emberek egy részében az alattvalói tudat, az annak megfelelő érzésvilág, gondolkodás, szükségletek? Mi a magyarázata annak a széles körben tapasztalható szolgalelkűségnek, amelynek következtében napjainkban a történelmi múlt sötét korszakait idéző önkényuralmi rendszerek jönnek létre?

AZ ENGEDELMESSÉG FORMÁI

Engedelmeskedni sokféle okból lehet. Van, aki konformizmusból, megalkuvásból engedelmeskedik, van, aki kényszer hatására, van, aki lojalitásból, van, aki a tisztelettől vezérelve, van, aki szeretetből, s van, aki meggyőződésből tesz eleget a vele szemben támasztott elvárásoknak és követelményeknek. Sem a hatalmat gyakorló, sem az engedelmeskedő szempontjából nem mindegy, hogy milyen motívu-

A rendszerváltás afféle vakugrás volt a fegyelmező, mindent ellenőrzés alatt tartó államból a neoliberais társadalomba.

moknak köszönhető a néma egyezség, kinek vagy minnek a nevében, és milyen eszközökkel vesznek rá valakit engedelmességre.

Formailag megkülönböztethetünk korlátlan vagy ellenőrzött, diktatórikus vagy demokratikus hatalmat, a dolgok lényegét azonban ez nem érinti. Az emberek lelki egészsége és a társadalom működése szempontjából egyedül az számít, hogy a hatalom milyen teret enged az egyének aktivitásának, amelynek köszönhetően az emberek maguk dönthetnek az életüket érintő fontos kérdésekben.

A hatalomgyakorlás diktatórikus formája pszichológiailag tiszta helyzet: ebben az esetben a engedelmesség *kényszer*, a nyilvánosság előtti lojalitás látszat csupán, amely magában hordozza az elégedetlenség magvát, a lázadás lehetőségét. Bonyolultabb a helyzet a *behódolás* esetében. A jutalom reményében és a büntetéstől való félelmükben az emberek többsége egy idő után hajlandónak mutatkozik arra, hogy eleget tegyen a hatalom elvárásainak. De csak addig, és csak abban az esetben, ha az alku valóban fennáll, állandó megerősítést nyer, vagyis – a viselkedéstől függően – sem a jutalom, sem a büntetés nem marad el a hatalom részéről.

Az alárendelt helyzetben levő személyek egy része nem éri be ennyivel. Kevésnek találja az engedelmisséget: hasonlítani kíván a gazdájához, *azonosul* vele. A gazda nem elnyomót, hanem ideált testesít meg a szemében. Erre vonatkozóan jegyezte meg egyik interjújában Pozsgai Imre, hogy a rabszolga nem szabad polgár, hanem rabszolgatartó szeretne lenni. Az elnyomó hatalom sokszor olyan ideált képvisel az emberek szemében, amit ők maguk is szeretnének megvalósítani. A közélet tele van ilyen lelkületű emberekkel, akik felfelé tisztelettudóak, túlteljesítik a velük szemben támasztott elvárásokat, lefelé viszont kíméletlenek.

Végül vannak olyan emberek, akinek nincs szükségük juralomra és büntetésre ahhoz, hogy engedelmes szolgák legyenek. Az engedelmeskedés motívuma – mondja erre Erős – „belülről, a belsővé tett, internalizált, az éntől már nem megkülönböztethető”, vagyis személyiség részévé vált értékekből és követelményrendszerből ered.⁴²

Az engedelmisség fentebb ismertetett modellje, amely Herbert C. Kelman, amerikai kutatótól ered, igen tetszetős, mert nemcsak a politikai hatalomra alkalmazható, hanem az élet minden színterére, a nevelésre, oktatásra, kultúrára, kereskedelemre, reklámokra is. A modell azonban nem foglalja magában a befolyásolás sokféle más lehetőségét és megnyilvánulási formáját.

Van, aki konformizmusból, megalkuvásból engedelmeskedik, van, aki kényszer hatására, van, aki lojalitásból, van, aki a tisztelettől vezérelve, van, aki szeretetből, s van, aki meggyőződésből tesz eleget a vele szemben támasztott elvárásoknak.

⁴² Erős Ferenc: i. m.

Az emberek befolyásolásának további lehetséges módja például a tudás- és ismeretanyag megszűrése, szelekciója. A kommunista rendszer alatt a párt nemcsak monopolizálta az elérhető információforrásokat, hanem (a besúgók tízezreinek alkalmazásával) ismételten átszűrte az emberek gondolatvilágát, ellenőrzése alatt tartotta azok viselkedését, megleste legtitkosabb érzéseiket is (hangulatjelentések). Azt a felismerést, hogy a tudás hatalom, a kommunisták zseniálisan felhasználták hatalmuk megszilárdítására. Nem pozitív, hanem negatív értelemben – a tömegek tudatlanságban tartásának köszönhetően. A cenzúrával megsabták, mi juthat el a tömeghez, amellet különös hatékonysággal (kegyetlenséggel) próbálták betáplálni az emberek fejébe, hogy miről hogyan kell vélekedni.

A kommunista világrend összeomlott, a hatalomgyakorlás terén szerzett tapasztalatokat azonban az új világrend nemcsak felhasználta, hanem csaknem a tökélyig továbbfejlesztette. A manipulációs technikák terén olyan előrelépés történt, hogy ma már elborzasztó erőszak és látványos külső kontroll nélkül is sikerrel lehet az emberek tudatát manipulálni. Azokra is vonatkozik ez, akik az eszköket kevésbé szokták megerőltetni. A politikusok, filmsztárok, popénekesek és más közszereplők a leggyengébb felfogásúak számára is felismerhetővé és vonzóvá teszik a felkínált (követendő) azonosulási mintákat.

AZ ÁTALAKULÁS BUKTATÓI

Emlékszünk, hogy annak idején Nyugaton habozás nélkül „kommunistának” nevezték a kelet-európai országokat,⁴³ maguk az érintett országok sokkal óvatosabban fogalmazták meg státusukat. Azt mondtuk, hogy a kommunizmus *felé haladunk*, illetve *építjük* a szocializmust. Ezeket a retorikai fordulatokat, mondja Várady Tibor,⁴⁴ nem nehéz megmagyarázni. Politikailag kulcsfontosságú volt fenntartani a szocializmus és kommunizmus eszményi voltát, hisz ez az eszmény legitimált mindent. Nyilvánvaló volt az is, hogy az eszményt nemigen lehetett volna fenntartani, ha azt mondják a vezetők, hogy ami van, maga a megvalósult szocializmus. Mert ami volt, az egyáltalán nem látszott eszményinek. Ezért sokkal biztonságosabb volt *célként* tételezni, és nem megvalósult álomként beszélni a szocializmusról/kommunizmusról. Az sem volt ugyan evidens, hogy az út, amelyen haladunk, jó felé vezet, de ez mégis sokkal hihetőbb volt, mint ha azt hallottuk volna, hogy ez már maga az idill. Elfogadhatóbb volt, hogy az adott helyzet csak átmenet, mai szóhasználattal – *tranzíció*.

A manipulációs technikák terén olyan előrelépés történt, hogy ma már elborzasztó erőszak és látványos külső kontroll nélkül is sikerrel lehet az emberek tudatát manipulálni.

⁴³ Várady Tibor: Kommunista piacdolgozás. *Beszélő*, 12. évf. 2007. július–augusztus. 7. sz.

⁴⁴ Uo.

Ez a beállítás, mármint hogy „átmeneti” helyzetben vagyunk, „építjük” a szocializmust, többé-kevésbé okafogyottá tette a rendszer kritikáját. Lehetett azon diskurálni, hogy vajon elég gyorsan építjük-e, és elég lelkesen haladunk-e „tovább a lenini úton”, ötletekkel, javaslatokkal is elő lehetett állni, de a szocializmusnak/kommunizmusnak a hibáira a legnagyobb jóakarattal sem lehetett rámutatni, nem lehetett rajta semmit javítani, módosítani, mert az a jövő ígérete maradt. Ez Várady szerint nem azt jelenti, hogy nem létezett átmenet, „tranzíció”, de egy-két ötéves terv után már meg kellett volna, hogy történjen a szembesülés. Nem történt meg. És ez a helyzet ma is. Átmeneti helyzetben vagyunk, egyre csak halmozódnak a társadalmi problémák, de még nem eléggé alakultak ki az új politikai viszonyok ahhoz, hogy javíthassunk rajtuk: „nem érett még meg a piac”, „hiányzanak a demokratikus hagyományok” stb.

A volt szocialista országok vezetői abban versenyeztek egymással, hol fogják előbb bevezetni a kapitalizmust, ennél fogva ész nélkül mindent eladtak, „privatizáltak”.

Így telt el a rendszerváltás óta csaknem húsz év. Várakozásban. Majdcsak odaérünk valahova, „utolérjük Nyugatot”. A volt szocialista országok vezetői abban versenyeztek egymással, hol fogják előbb bevezetni a kapitalizmust, ennél fogva ész nélkül mindent eladtak, „privatizáltak”. A hírek egyre-másra arról szóltak, hogy ebben vagy abban az országban a gazdaságnak már ennyi meg annyi százalékát privatizálták, mi pedig még csak a felét annak. Várady az átmeneti helyzetet, „tranzíciót” illetően összehasonlítást tesz Kínával, mint ésszerűbbnek látszó alternatívával. Kelet-Európában a rendszerváltás után tíz évvel csak néhány ország (köztük Magyarország) érte el a kommunizmus utolsó éveinek a GDP-jét, Kínában meg folyamatos az emelkedés. Ott a társadalmi átalakuláshoz más utat választottak. Kína csak 2007 márciusában ismerte el egyenrangúnak az állami és a magántulajdont, erre az időre Kelet-Európában már mindent, ami pénzzé tehető volt, eladtak. Kína megszüntette a multinacionális cégek adókedvezményeit, Kelet-Európában mindmáig olyan kedvezményt élveznek, amelyről a hazai vállalkozók álmodni sem mernek. Nyakló nélkül megy az ország kiárusítása mindenütt.

Várady tanulmánya oda lyukad ki, hogy majd két évtized után talán nem kellene tovább ámitani az embereket a „tranzíció” ideológiájával. Egyszerűen sem okunk, sem jogunk nincs már arra, hogy célként, eszményként és ne valóságként kezeljük azt, ami van. Nem áltathatjuk magunkat tovább azzal, hogy jó úton járunk, és ezen kell tovább haladnunk. Már ott vagyunk, ahova iparkodtunk, a kapitalizmusban. Ha az ember szomjas, mondja Várady, egy ideig tūr, élteti a remény, hogy jó úton halad, nemsokára a szomját olthat-

ja. Akár sikernek és boldogságnak élheti meg fáradozását, ha végül sikerül vízhez jutnia. Ám egy idő után – mondjuk húsz év után! – az irányvonal, a fáradozás, az újabb és újabb áldozatvállalás már aligha lelkesít valakit. Épeszű ember már nem áltathatja magát azzal, hogy ha tovább halad a (a mások által) „kijelölt úton”, bőségesen megtérül a fáradozása. Tudomásul kell vennünk, hogy rossz utat, rossz megoldást választottunk. Nem azért szomjazunk és nélkülözünk, mert még nem értünk el a piacgazdaságba. Már ott vagyunk. A jólétnek nyoma sincs, csak kevesen tudják a szomjukat oltani. Ez utóbbiak a nemzeti vagyton elherdálása után most készülnek a vízkészletet is eladni. A kapitalizmus reformján is gondolkodni kell. Ha ez eretnecség, akkor is – írja Várady.

A PIACI VISZONYOK

A jóléti javak igazságos elosztása nem valósulhat meg a piacon keresztül. Nem tisztázott, hogy mire terjedhet ki az áruk szférája, milyen szükségletek azok, amelyek a piac közvetítésével eloszthatók, és melyek azok, amelyeket nem lehet a magántulajdonosok belátására, szeszélyeire bízni. Ezzel kapcsolatban Bujalajos István tanulmányára hivatkozom, aki meggyőző példákat hoz fel a piacgazdaság anomáliáira vonatkozólag.⁴⁵

Az Amerikai Egyesült Államokban Lincoln idejében, az 1863-as sorozási törvénnyel a bevonulást kötelezővé tették, de azt 300 dollárért meg lehetett váltani. Ami azt jelentette, hogy a szegényeknek kötelességük volt feláldozni az életüket Amerikáért, míg a gazdagok otthon maradhattak pár száz dollárért. Nyilvánvaló, hogy a honvédelem a közszolgálati szférához tartozik, amit nem lehet privát tranzakció tárgyává tenni. Ennek ellenére ma is ez a trend: a modernizálódás szerepében tetszelgő államok professzionális (zsoldos, fizetett) hadsereget igyekeznek létrehozni. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az emberek áruvá válnak, adhatók és vehetők, függetlenül attól, hogy a „vevő” mire óhajtja őket felhasználni. Elvileg az ember önmagát sem adhatja el, jóllehet a gyakorlatban már a munkaerőpiacon is ez történik.

Tulajdonképpen a politikai hatalom sem eladó, ahogyan az igazságszolgáltatás, a szólás-, a sajtó-, a vallás- és a gyülekezési szabadság sem. Ezek elvileg nem lehetnek piaci áruk, amelyek szabadon adhatók és vehetők. De a szerelem, a házasság, a gyermek sem adható és vehető áru. A gyermekneveléssel járó kötelezettség sem adható el, ahogyan a katonai szolgálat sem váltható meg. A jutalmak és a díjak, a barátság

...a modernizálódás szerepében tetszelgő államok professzionális (zsoldos, fizetett) hadsereget igyekeznek létrehozni. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az emberek áruvá válnak, adhatók és vehetők, függetlenül attól, hogy a „vevő” mire óhajtja őket felhasználni.

⁴⁵ Bujalajos István: i. m.

és a szeretet sem eladó. A jóléti szolgáltatások, az egészségi ellátás és az alapoktatás sem lehet áru. Nem áru a nyolcórás munkanap, a minimálbér, a nyugdíjbiztosítás, valamint a közlekedésbiztonsági szabályok sem. Az áruk szféráját azonban minden társadalom maga határozza meg, a politikai rendszertől függően a hatalmon levők szabadon döntenek arról, hogy melyek az áruba bocsátható, adásvétel tárgyát képező, „piacosítható” társadalmi javak. A társadalmi anomáliák jelentős része erre vezethető vissza.

A modern társadalmakban ma csaknem minden áruvá vált, ami roppant sebezhetővé teszi az együttélési normákat. A piacon pénz közvetítésével zajlik az áruk cseréje. A pénz révén az áruk szférájában – beleértve az áruba bocsátott társadalmi javakat – monopóliumra lehet szert tenni. Akinek pénze van, az automatikusan domináns helyzetbe kerül, hatalomra tesz szert mások fölött.

Az egyenlőtlenséget a pénz újraosztása révén lehetne orvosolni, az erre irányuló kísérletek azonban rendre kudarcba fulladtak. Azok, akik jobb helyzetben vannak, érthetően a piac mellett érvelnek azt hangoztatva, hogy a szabad piac mindenkinek azt juttatja, amit megérdemel. Nagy adag cinizmus kell ahhoz, hogy a piacon érdemről és igazságosságról beszéljünk. A piac néha jutalmazza az ócskát, a rosszat, a társadalmilag károsat, néha pedig nem jutalmazza a jót, a szorgalmas munkát, a tehetséget, a vállalkozó kedvet, az innovációt, a becsületet.

A piacon zajló csere néha kölcsönösen előnyös, amíg az árucseré a sarki fűszeresnél, a butikban vagy az étteremben történik, a nagy vállalkozói siker azonban nemcsak nagy gazdagságot eredményezhet, hanem presztízst és befolyást, sőt politikai hatalmat is, ezért piaci viszonyokkal soha sem tartható fenn a polgárok egyenlősége.⁴⁶ Mindebből nem az következik, hogy meg kell szüntetni az árupiacot, hanem tökéletesíteni kell a piac működési feltételeit. A nagy jövedelmi egyenlőtlenség – amelyet a növekvő társadalmi feszültség és az életminőség romlása miatt nem célszerű megengedni – egyébként nem a szabad piac működéséből származik, hanem a társadalmi struktúrából és a hatalmi viszonyokból.

A TULAJDONFORMA VÁLTOZÁSAI

Ma szinte minden nyugaton élő polgár tulajdonos – ha másként nem, úgy, hogy részvényes. A részvényesek olyan tulajdonosok, akiknek általában fogalmuk sincs róla, hogy minek a tulajdonosai, illetve

⁴⁶ l. m. 156.

résztulajdonosai. Ez a tulajdon kialakulásának a kezdetén egyszerűen elképzelhetetlen lett volna. Minden juhász pontosan tudta, hány birka van a nyájban. A földbirtokos is tudta, hány hektár föld van a tulajdonában.

A modern ember tulajdona részvénytársaságokban van. A csomagoknak – portfólióknak – rendszerint valamelyik bank viseli gondját. A részvényesek pénze több helyen van befektetve. Vannak olyan részvényesek, akik a kezükben tartják a részvényeknek több mint 50%-át, ők elvileg még urai a helyzetnek, legalább gondolatilag. A kisrészvényeseknek általában fogalmuk sincs a dolgok alakulásáról. Az újságokból tájékozódnak a részvények árfolyamának az alakulásáról, és ennek alapján adnak vagy vesznek részvényeket a nagyobb haszon reményében.

A részvényesek átruházzák a döntést számukra ismeretlen emberekre, de az sem biztos, hogy ők maguk ésszerűbb döntést hoznának, nem biztos, hogy értenék, hogy a piacon mi történik. Rendkívül sok időráfordítást és hozzáértést követel, hogy valaki a döntési folyamatban érdemben részt vehessen.⁴⁷ Nos, a helyzet gyakran éppen ilyen bonyolult és átláthatatlan azok számára is, akikre a részvényesek átruházzák a döntést. A tulajdonviszonyok terén józan paraszti ésszel nézve gyakorlatilag átláthatatlan a helyzet. A legújabb hitelválság is ezeknek a kaotikus viszonyoknak a következménye.

A tulajdonviszonyok terén józan paraszti ésszel nézve gyakorlatilag átláthatatlan a helyzet. A legújabb hitelválság is ezeknek a kaotikus viszonyoknak a következménye.

KI DÖNT A MENEDZSERFIZETÉSEKRŐL?

A tulajdonviszonyok terén uralkodó kaotikus viszonyok más anomáliákat is eredményeznek. Tény, hogy a részvényesek számottevő részének szinte semmi kapcsolata nincs a vállalattal, amelynek részvényese. De akkor ki dönt a menedzserfizetésekről?⁴⁸ – teszi fel a kérdést Várady Tibor. Kié a felelősség? Ki vagy mi látja el a magántulajdonos racionalizáló szerepét? Hosszas elméleti fejtegetés helyett egy gyakorlati példával érzékelteti a helyzetet.

Amerikában nagy port kavart fel Bob Nardellinek, a Home Depot üzletlánc vezérigazgatójának fizetése. Mint minden más vezérigazgató, természetesen Nardelli úr is az eredményes gazdálkodást és a munkahelyteremtést tűzte célként zászlajára. Miután az eredmények elmaradtak, a szokásos intézkedésre, „karcsúsításra” került sor. Mintegy 200 dolgozót bocsátottak el, főleg pénztárosnőket és eladókat, akiknek az évi átlagfizetése 25 000 és 30 000 dollár között mozgott. A „karcsúsítással” körülbelül évi 5-6 millió dollárt sikerült megta-

⁴⁷ Várady Tibor: i. m.

⁴⁸ Uo.

karítani. Bob Nardelli évi fizetése akkor 156 millió dollár volt, és amikor néhány év múlva az újabb sikertelenségek miatt menesztették, 210 millió dollár végkielégítést kapott. Ha az első sikertelen év után Nardelli fizetése 150 millió dollárra csökkent volna, nem kellett volna senkit sem elbocsátani, mert ezzel ugyanakkora lett volna a megtakarítás, mint kétszáz dolgozó elbocsátásával. Az eset kapcsán a *New York Times* közölte Bob Herbert kommentárját: „Az Egyesült Államok hatalmas vagyona elosztásának alapvetően méltánytalan voltát annak kell tekintenünk, ami: alattomos betegségnek, mely felemészti a társadalom szerkezetét, és aláássa a jövőjét.”

Ez a betegség hatványozott formában van jelen az új demokráciákban. A MÁV, a MALÉV, a BKV, az állami birtokok és szövetkezetek levitézlett igazgatói, menedzserei csillagászati összegeket vágtak zsebre, és miután jégre vitték a rájuk bízott vállalatot és menesztették őket, újabb hatalmas végkielégítéssel a zsebükben távoztak posztjukról, ahelyett hogy börtönbe kerültek volna. Az általuk okozott kárnak és jogtalan haszonszerzésnek a töredékéért az egyszerű emberek menthetetlenül rács mögé kerülnek. De vajon miért van ez így?

Az utóbbi években mindenütt ugrásszerűen megsokszorozódtak a menedzserfizetések. Még felháborítóbb, hogy a monstre fizetések nem is eredményfüggők.

A vezető menedzserek „jutalmazásának” nincs semmi racionális alapja. Ahogyan annak sem, ahogyan nőnek az ügyvédi órabérek, vagy ahogyan nő politikusok jövedelme. Hol vannak a tulajdonosok? Milyen elveket, terveket vagy pártvonalat követtek az események, hogy ilyen abszurd helyzet állt elő? Az állam, a tulajdonosi érdekeltiség, a piacgazdaság, a demokrácia – és amit akarunk még – miért nem emel gátat az ilyen ésszerűtlenségek elé? Miért nem születnek jogszabályok a helyzet rendezésére?

És vajon ki dönt arról, hogy ezeket a jövedelmeket el kell titkolni a nyilvánosság elől? A titkolózás egyébként érthető, hiszen egyes források szerint a menedzserfizetések Magyarországon már a havi 50 millió forintot is eléri.⁴⁹ Ki és miért próbálja az embereket kiskorúsítani, ahogyan ezt a kommunizmus idején tették? Kik és milyen jogcímen vették át az egykori párttitkárok szerepét? – teszi fel a kérdést Várady.

Barack Obama amerikai elnök éves fizetése négyszázezer dollár körül alakul. Ez a jelenlegi árfolyamon számolva 86 552 000 forintnak felel meg. Heinczinger István, a MÁV vezérigazgatója évenként

Az utóbbi években mindenütt ugrásszerűen megsokszorozódtak a menedzserfizetések. Még felháborítóbb, hogy a monstre fizetések nem is eredményfüggők. A vezető menedzserek javadalmazása teljesen elszakadt a teljesítménytől, és ez komoly feszültséget jelent a piaci versenyben.

⁴⁹ Népszabadság, 2006. november 10. 13.

hetvennyolc millióból gazdálkodik. Hab a tortán, hogy a MÁV veszteséges, állami pénzekből dotálják. Itt tartunk.

A GLOBALIZÁCIÓ MOTORJA

Azt mondják, hogy a sokféle társadalmi anomáliát a globalizáció hozza magával. A hivatalos verzió szerint a globalizáció spontán létrejövő, a társadalmi fejlődésből adódó, ellenőrizhetetlenül komplex folyamatok kölcsönhatásából áll, amely jellemző a társadalom minden szférájára. Ebben az értelemben a globalizáció alapjelenségére úgy kell tekintenünk, mint amely jelenségvilág alakulása mindenki számára egyenlő hozzáféréssel rendelkezik, azaz mindannyian alakítjuk, és mindannyian egyaránt haszonélvezői vagyunk annak. Ezzel szemben egyre többen úgy vélik, hogy a világban végbemenő strukturális és funkcionális változás egy láthatatlan hatalmi centrum érdekeit jeleníti meg. A globalizálódás motorja nem az emberek szabad akaratata, még kevésbé cselekvési szabadsága, hanem az úr-szolga viszony történelmileg új megnyilvánulási formája. Erről a tényállásról az államadósággal sakkban tartott népek helyzete árulkodik napnál világosabban. Egyszóval nem spontán folyamattal állunk szemben, hanem a hatalmi centrumok részéről generált társadalmi gazdasági, strukturális változásokkal.

A globalizáció kérdésében a hangsúly hol a gazdaságra, hol a migrációra, hol a kultúrára, hol a telekommunikációs hálózatokra, hol egyéb területekre esik, ennek következtében sokféle magyarázat megfér egymás mellett, anélkül hogy koherens elméleti keret jönne létre. A sokféle értelmezés ellentmondásaival és összefüggéseivel nem célunk itt részletesen foglalkozni, úgy tűnik azonban, hogy az a magyarázat, mely szerint a globalizáció az emberiséget demokratizáló folyamat – ugyanolyan (ön)áztatás, mint amilyen a kommunizmus volt. A globalizációs folyamat ugyanis nem a források hozzáférhetőségének és arányos elosztásának az irányába mutat, hanem épp ellenkezőleg, a gazdasági és pénzügyi hatalom mind kevesebb kézben való koncentrációja megy végbe.

A világ demokratizálódása jószerevével csak a retorika, a diadalmas verbalizmus szintjén jelenik meg, míg a valóságban a nemzeti közösségek és maguk az egyének egyre súlyosabb cselekvési kényszerhelyzetbe kerülnek. A hitelpolitikával és az államadósággal kiszolgáltatott helyzetbe került (hozott, tartott) államokban lehetlenné válik az egyes csoportok érdekeinek, társadalmi létükhöz

A globalizálódás motorja nem az emberek szabad akaratata, még kevésbé cselekvési szabadsága, hanem az úr-szolga viszony történelmileg új megnyilvánulási formája.

kötött viszonyaiknak az artikulálása (megjelenítése), amelynek a demokratikus politikai érdekkifejezés, érdekartikuláció alapját kellene jelentenie.

Ma már egyre többen látják a globalizációra jellemző neoliberais gazdaságpolitika tévedéseit és azok következményeit. Ezzel kapcsolatban a kardinális kérdés úgy merül fel, hogy a globalizáció érdekeit képviselő értelmiségiek (teoretikusok, politikusok, médiastárok) a fogalomalkotás és a társadalmi tudat befolyásolása révén mikor és miként kísérlik meg az uralkodó (és tévesnek bizonyuló) gondolkodási folyamat egészének újrászabályozását. Számos jel arra utal, hogy ebből a folyamatból az értelmiség egyelőre kiiktatódik. Elkésett vele, a globalizálódó világnak ugyanis már nincs szüksége értelmiségre, a tömegek befolyásolása közvetlenül történik, a médián keresztül. Ez az a hatalmi ágazat, amely a gondolkodás szükséges befolyásolását, az agymosást elvégzi. És ez a mozzanat az, amely baljós jövőt vetít előre.

Az ember a napi kemény munka után nem gondolkozni, másokkal szervezkedni, a világ dolgait megoldani megy haza, hanem pihenni, felejteni, kikapcsolódni akar. Vagy nem megy haza, hanem különmunkát vállal.

A dolgozó ember a napi kemény munka után nem gondolkozni, másokkal szervezkedni, a világ dolgait megoldani megy haza, hanem pihenni, felejteni, kikapcsolódni akar. Vagy nem megy haza, hanem különmunkát vállal. Így nevelődött, ilyen a kultúrája, így programozódik. Aztán este bekapcsolja a tévét, és azt nézi, míg el nem alszik. A világon mindenki ugyanazokat az amerikai piff-puff filmeket, kórházi történeteket, szexjeleneteket, sütés-főzés tanfolyamokat, lakásszépítési javaslatokat, sorozatokat, szappanoperákat nézi nap mint nap! Amerikában, Európában, Afrikában, Ázsiában, szerte a világon mindenki ugyanazt a maszlagot kapja vacsorára.

A világ különböző tájain élő emberek addig különböznek egymástól, addig van saját kultúrájuk, világlátásuk, saját életük, amíg szabadidejükben összejönnek beszélgetni, szórakozni egymással. Amíg közös gondjaik tudatában vannak, és azok megoldása érdekében tenni próbálnak valamit. A televíziózás, rádióhallgatás, e-mailezés, de az internetes szörfözés sem pótolja a másokkal való együttlétet, az összejöveleket, társas estétet, kártyapartit, fonózást, de még a kocsmázást sem. A modern ember élete haverok nélküli lét. El van zárva másoktól, akárha börtöncellában ülne. Ez a globalizáció félelmetes üzenete.

AZ IDENTITÁS NÉLKÜLI EMBER

Tételezzük fel, hogy a globalizálódás hatására összerosódik minden, eltűnnek az országok, nemzetek, közösségek. Az emberek feladják szokásaikat, anyanyelvüket, világpolgárokká lesznek. Sokan álmodoznak ennek a lehetőségéről. De vajon mit jelent világpolgárnak lenni a gyakorlati életben?

Két dolgot jelenthet:

- minden ember idegen a másoknak, és
- minden ember a világhállam tagja.

Az első esetben senki sem tagja a képzeletbeli világhállamnak, csak úgy él bele a nagyvilágba, a másik esetben meg mindenki tagja, azaz együvé tartoznak. Mármost mit jelentene ez a fajta együvé tartozás? Azt, hogy egymástól távol élő, más nyelven beszélő, más szokásokat ápoló emberek továbbra is idegenek maradnának egymás számára, már csak a személyes kapcsolatok és érintkezések ritkasága okán is. Ha száz életünk lenne, akkor se lenne időnk és alkalmunk a világ összes népének a nyelvét, kultúráját, szokásait kölcsönösen megismerni. De tegyük fel, hogy a szokások eltűnnek, az emberek egy nyelven fognak beszélni. Ennek a feltevésnek ugyan semmi valóságalapja nincs, de maradjunk meg a feltevésnél. Nos, ezzel sem oldanánk meg semmit.

A problémák ugyanis már a közvetlen szomszédsággal kezdődnek. Milyen nexust ápoljunk velük? A mai Amerikában (és általában Nyugaton) a szomszédság egy lakótömbben olyan „társulás”, melybe a belépés sem jogilag, sem kulturálisan nem szabályozott. A gazdasági élet, a piaci viszonyok döntik el, hogy esetenként ki hova kerül, élete során hányszor és hova költözik. A szomszédok elvesztik jelentőségüket, a társasházi lét nem kötelez senkit semmire. Vannak viszont társadalmak, amelyekben a szomszédságnak az emberek életében kitüntetett szerep jut, és a kapcsolatok jól szabályozottak. És itt kezdődik a társadalmi érdekérvényesítés. Így van ez minden társadalomban, amely közösségi alapokra épül. A történelem azt mutatja, hogy a szomszédságok zárt és lokálpatrióta közösséggé alakultak még az olyan nyitott államokban, soknemzetiségű birodalmokban, és olyan kozmopolita városokban is, mint az ókori Alexandria vagy a mai New York.

A történelem azt mutatja, hogy a szomszédságok zárt és lokálpatrióta közösséggé alakultak még az olyan nyitott államokban, soknemzetiségű birodalmokban, és olyan kozmopolita városokban is, mint az ókori Alexandria vagy a mai New York.

Ősidóktól fogva számtalan példát találunk arra vonatkozóan, hogy a helyi nép megpróbálta kizárni az újonnan jövőket. Sőt ellenségek tekintette, és üldözőbe vette őket. Az őshonos lakosok ma is roppant bizalmatlanok a betelepülőkkel szemben. Félő, hogy az állam falainak a lerombolása (a globalizálódás) nem falak nélküli világot teremt, hanem ezernyi erődöt hoz létre. Felértékelődnek a szomszédsági, helyi, etnikai, vallási, regionális kötődések. Az is elképzelhető, hogy ennek az ellenkezője fog történni. Miután a nemzet megszűnik gazdasági közösség lenni, a javak elosztása más (piaci) alapon történik, az emberek befogadóbbá válnak, illetve közömbösekké lesznek szomszédaikkal szemben, idegenként kezelik őket. Pénzügyi és gazdasági értelemben ez keresztülvihető, ami azonban súlyos pszichológiai következményekkel jár. Idegenek között élve az emberek gyökértelessé válnak, elvesztik identitásukat, utóbb még abban is bizonytalanná válnak, hogy férfiak vagy nők.

Idegenek között élve az emberek gyökértelessé válnak, elvesztik identitásukat, utóbb még abban is bizonytalanná válnak, hogy férfiak vagy nők.

A kultúrák sokszínűsége a hagyományok ápolásától, az együttélés szabályainak a betartásától, a „bezárkózástól” függ, e nélkül nem volna stabil emberi élet. Az elzárkózást tehát az emberek lelki egészsége érdekében meg kell engedni. Azok, akik korlátozzák mások belépését csoportjukba, szűkebb vagy tágabb értelemben vett közösségükbe, elvont szinten korlátozzák ugyan más (idegen) emberek szabadságát, ám ezzel együtt védik saját szabadságukat, javaikat, biztonságukat és életminőségüket. Az identitás, az összetartás a csoport politikájának és kultúrájának a védelmét szolgálja. A világ minden állama ellenőrzi az idegenek bevándorlását, ezt teszi az Egyesült Államokban a kongresszus is, amely meghatározza a bebocsátás kategóriáit és kvótáit.

Ha az államnak a bevándorlókcal kapcsolatban szuverén joga van a szelekcióra, vajon az emberek miért ne szólhatnak bele, hogy kikkel, milyen közösségben kívánnak élni? A modern társadalmakban feletébb ellentmondásos helyzet állt elő ezen a téren. Nincs egyértelműen meghatározva az emberek területhez (egymáshoz) való joga. Márpedig az ember ősidők óta jogot formál az önvédelemre, a tűz használatára, a vízre és szabad levegőre, valamint az élethez való helyre. Ez napjainkban természetesen nem egy adott helyhez való életre szóló jog, de valamilyen terület mindenkinek jár az országból, ahol otthon érezheti magát. Azokban az államokban, amelyekben az emberek otthontalannak érzik magukat, civilizációról sem beszélhetünk. Akárhogyan is, az emberek alapvető szükséglete, hogy legyen saját életterük, házuk, lakásuk, lakóhelyük, és az állam részéről az védeltséget élvezzen, amit az idegeneknek illik tiszteletben tartaniuk.

Ez a jog azonban számos problémát vet fel. Az igazságosság érdekében a Földet egyenlő mértékben föl kellene osztani az összes lakója között. Ám az egyik nép esetében a magas születési ráta, a másik nép esetében az alacsony szolgáltatásokat a terület újraelosztására, a szaporább folyamatosan egyre nagyobb életteret igényelne magának. A világkormányának évente vagy havonta területi újraelosztásra kellene sort kerítenie. Ugyanez lenne a helyzet a javak, a gazdagság és az anyagi erőforrások tekintetében is. Törvényes kötelességünk lenne otthonunkat átengedni bevándorló idegeneknek, sőt a pénzünket is meg kellene osztani velük. Ezek bizony fogas kérdések, amelyekre megnyugtató válaszok nincsenek.

TÖRTÉNELMI ZSÁKUTCÁK

A szabadság, egyenlőség, testvériség elvein alapuló társadalomszerződés sokszor vezetett történelmi zsákutcaiba. Ez olyankor állt elő, amikor a haladásnak hitt célkitűzések a hús-vér emberek szempontjából irreálissá váltak. Ez történt például a francia forradalomban is. A forradalom vezetői fel akarták számolni a királyságot és a katolicizmust, a francia nép azonban többnyire katolikus volt és királyhű, ezért a társadalmi változást csak a nép ellenében lehetett keresztülvinni a hatalomra került kisebbség kíméletlen despotizmusával. Az ilyen felemás helyzet – ahogyan Dénes Iván Zoltán írja⁵⁰ – az embereket bábuszerepre kárhoztató akarnokokat, hatalomtechnikusokat lök a felszínre. A monarchiát nem a szuverén nép, hanem a rá hivatkozó zsarnokság foglalta el.

Az emberi felszabadulás ügyét sajnos azóta is többnyire álfuradalmárok (áldemokraták) képviselik. Ez nemcsak a náciizmus és bolsevizmus esetében volt így, ez történik ma is a „tranzícióban” levő társadalmakban. A szocializmusból a kapitalizmusba való visszatérés hatalmi vákuumhelyzetet eredményezett, amely azonnal felszínre vetette a zsarnokság hajdani és új formáit. Hiába nyilatkoztatják ki a hamis próféták naponta százszor az emberi szabadságjogokat, hiába bújnak a hatalomra jutott erők demokrácia köntösébe, ha az „nem a nép élő gyakorlata” és akarata – mondja Dénes Iván Zoltán. Nem arról van szó, hogy az alattvalók továbbra is zsarnok uralkodókra vágyanak, hanem egyszerűen nem volt lehetőségük az önkormányzati gyakorlat elsajátítására, nem alakult ki bennük az a civil kurázi, amely szükséges a hatalom féken tartásához.

Ha az államnak a bevándorlókkal kapcsolatban szuverén joga van a szelekcióra, vajon az emberek miatt ne szólhatnának bele, hogy kikkel, milyen közösségben kívánnak élni?

⁵⁰ Dénes Iván Zoltán: A félelem megszelídítése. In uő szerk.: A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről. Pécs, 1993, Tanulmány Kiadó.

BAJ VAN A DEMOKRÁCIÁVAL

A rendszerváltással a dolgok nem jobbra, hanem rosszabbra fordultak. Magyarországon 1,5 millióval több munkahely volt, mint ma, évi 100 000 lakás épült, az iskolákban magas szintű képzés folyt, nem volt gyermekéhezés, nem volt cigánykérdés, az államadósság a mai-nak töredéke volt, az egészségügy és a közszolgáltatások színvonala elviselhető volt. És összehasonlíthatatlanul jobb volt a közbiztonság, mint ma.

A helyzet súlyosságát fokozza, hogy időközben válságba jutott az a neoliberális gazdaságpolitika, amely a rendszerváltás ideológiai alapjául szolgált, csődbe juttatva a világgazdaságot. Olyan vonatra szálltunk, amely a szakadék felé rohant, noha figyelmeztető jelek voltak. Az emberek, főleg a fiatalok millióit megmozgató, világméretű, roppant sokszínű globalizációellenes, antikapitalista mozgalom előjelei már a rendszerváltás idején mutatkoztak.

A többpártrendszer bevezetése és a szabad választások nem akadályozzák meg az Európai Unióhoz újonnan csatlakozott államok kormányait abban, hogy eladósítsák, csődbe juttassák a rájuk bízott országokat.

A tőkés globalizációval szembeni ellenérzést elsősorban a profit-hajhászással kapcsolatos környezetszennyezés és a szociális vívmányok drasztikus lefaragása váltotta ki. A neoliberális gazdaságpolitikát Európa népei más okok miatt sem fogadják szívesen. Ebben a nemzeti szuverenitás önvédelmi törekvései mellett közrejátszott az is, hogy Bush–Blair páros agresszív háborús politikájával belerángatta Európát a Közel-Keleten egy értelmetlen konfliktusba. Sok emberben él a gyanakvás, hogy az USA agresszív militarizmusa, a nemzetközi szerződések sorozatos felrúgása, a hivatalos külpolitikává avatott állami terror és erőszak a fasizmus új megjelenési formája, amellyel szemben minden humanista erőt, a nemzeti szuverenitás valamennyi hívét közös frontba kell tömöríteni.

Nincsenek az embereknek illúzióik az EU-val kapcsolatban sem, amelyet imperialista szerveződésnek tartanak. Az újonnan csatlakozott államok inkább vesztek, mint nyertek a belépéssel, és újabb ellentétek keletkeztek az amúgy is erősödő érdekellentétektől terhelt unióban. A többpártrendszer bevezetése és a szabad választások nem akadályozzák meg az Európai Unióhoz újonnan csatlakozott államok kormányait abban, hogy eladósítsák, csődbe juttassák a rájuk bízott országokat. Lehetséges, hogy ez a folyamat nem csak rajtuk múlt, ők csak elvégezték a piszkos munkát.

Elengedhetetlen szükség mutatkozik a multinacionális társaságok és a neoliberális politika megfékezésére. A gazdasági nagyhatalmak, amelyek egyébiránt fennen hirdetik az emberi szabadságjogokat, lát-

ványosan avatkoznak be más országok és népek életébe. Manipulálják a tömegtudatot, felszámolják a konkurenciát, hitelekkel eladósítják, a tönk szélére juttatják a nehéz helyzetben levő, társadalmi, politikai és gazdasági problémákkal küzdő országokat. Egyszóval baj van a demokráciával.

A RÉGI ÚJ VILÁG

A XX. század az európai államszerkezetre épült hatalmi rendszerek szétzúzásának története. A kapitalizmus pénzintézetei és országokra szétterülő iparvállalatai túlnőtték az államokat, a legnagyobbakat is – írja Csapó Endre *Az élőködő állam élőködői* című elemzésében.⁵¹

Ezt a célt szolgálta a Szovjetunió létrehozása és átmeneti világhatalmi szerepe is. Közel fél évszázadon át lehetett vizsgálgatni az európai államokra kényszerített kollektív államforma megvalósításának esélyeit. Nem is a megvalósítás volt a cél, csak eszközként szolgált a fennálló rend szétrombolására. Ami a kísérletek során megvalósult, közönséges rendőrállami diktatúra volt. A magántulajdon helyébe tett köztulajdont a párthatalom kezelte. Ez a hatalom olyan társadalmi szerkezetet létesített, amelyben a nagy többséget olcsó munkára fogta és félelemben tartotta egy kisszámú, jól élő tirannus. Csapó Endre szerint ez a nagyhatalmak által kijelölt pálya volt, amelyen végül is Európa keleti fele egyetlen puskalövés nélkül megérkezett a nyugati kapitalizmusba.

A XX. század egyik meghatározó irányzata a keynesi elmélet alapján működött, amelyben még helye volt a munkavédelemnek és a szociális ellátásnak. Ezt később elvetették, és az 1880-as években Nyugaton (főleg az angolszász országokban) áttértek a neoliberais gazdálkodásra. A nagytőke által megkövetelt neoliberais gazdálkodás nem felel meg az állammal szemben támasztott elvárásoknak és követelményeknek, mert nincs tekintettel sem az egyéni, sem a közösségi érdekekre. Végül maga az állam is a globális stratégia útjában áll, ezért a nagytőke csak minimális mozgásteret enged a számára. Az államok otromba megregulázása azzal a következménnyel jár, hogy az országok előbb elvesztik versenyképességüket, aztán a komprádor kormányok közreműködésével hitelcsapdába kerülnek. Az eredmény, mondja Csapó, „sok szegény – kevés nagyon gazdag” ember.

A privatizációnak nevezett szétrablás a kapitalizmus elvei szerint – nyíltan, törvényesen, aki bírja, marja alapon – történt, és történik mindaddig, amíg lesz mit eladni, széthordani. Kemény

Európa keleti fele egyetlen puskalövés nélkül megérkezett a nyugati kapitalizmusba.

⁵¹ *Magyar Élet*, 2009. február 5.

szavak, de az Ausztráliában élő Csapó Endre fejtegetéseiben ennél is tovább megy.

A szabad verseny gazdasági gyarmatosítást jelent a gyakorlatban. A globális nagytőke kimondottan kedveli, ha a kormány diktatórikus, korrump, mert így irányíthatóbb, és jobban kordában tudja tartani a kapitalista demokrácia ellenségeit. Azzal párhuzamosan, hogy az állam gazdasági és szociális szerepköre beszűkül, egyúttal felerősítik az adóbeszedő szerveinek és a rendőrségnek a jogkörét. Továbbá állami pénzekkel tömik és éltetik a diktatórikus időkből átmentett hírlapokat, rádió- és tévéállomásokat, újságírókat, politikai elemzőket. Az már csak hab a tortán, hogy a kormány tagjai minden mozgatható állami pénzt szétosztanak maguk és elvtársaik között.

VAN-E MEGOLDÁS?

*...az egyén
szabadságának a
túldimenzionálása
korlátok és
közösség iránti
kötelezettségek
nélkül a civilizáció
zsákutcáját jelenti.*

Hol a kiút? Van-e megoldás? Könyvek sora és megszámlálhatatlan újságcikk sorolja a tennivalókat, és próbál útmutatást adni a vakon tapogatózó kormányoknak. Szinte minden valamirevaló elemzés az állam szerepéről szól, az állam szerepének az újraértelmezéséről és arról, hogy az állam rossz kezekben van. Máig nem sikerült jó megoldást találni arra, hogy kik és hogyan kormányozzanak.

És végül az sem biztos, hogy a jövő szempontjából csakugyan az egyén szabadságára alapozó demokrácia jelenti a járható utat. A modern társadalmak belső problémái arra figyelmeztetnek, hogy az emberi szabadságjogok egykori forradalmi eszméje a parttalan individualizmus formájában könnyen válhatnak a társadalmat felforgató, a közösséget szétzüllesztő, végső soron magát az egyént veszélyeztető, életminőségét negatívan befolyásoló, élettartamát megrövidítő eszmévé.

Egy ponton túl minden a visszájára fordul. Így van ez az egyéni jogokkal is. Az akaratszabadságnak mint az egyén társadalmi szabadságának a túldimenzionálása az egyén életén túlmutató korlátok és a közösség iránti kötelezettségek vállalása nélkül a civilizáció zsákutcáját jelenti. Ahogyan Bálint István írja egyik cikkében – megeshet, hogy a küzdelmet azok a civilizációk nyerik meg, amelyek a társadalom életét jobban a rendre és a fegyelemre, az emberi életet nem annyira a szabadságra, mint inkább a szolidaritásra és a kötelességek teljesítésére építik.⁵²

A közfelfogás szerint az államhatalom alapvető feladata a közjő szolgálata, az általános jólét megteremtése lenne. Az állam azonban

⁵² Bálint István: Forradalmi eszme született. *Magyar Szó*, 2008. december 13. 14.

bajban van intézményeivel, politikai képviseleti rendszerével együtt. Nincs működő gazdasága, nincs jó politikai intézményrendszere, nincs biztonságot nyújtó társadalma, nem működik a demokráciája; nincs bizalom és nincs hitelesség.⁵³

Mindannyian valamely ország állampolgárai vagyunk. Könyvünknek ebben a fejezetében talán sikerült rávezetnünk az olvasót arra, hogy ez a jelentéktelennek tartott személyi adat milyen alapvető fontosságú az életünkben. Ha személyiségünk, lelkületünk, életminőségünk, jövőnk komolyan foglalkoztat bennünket, talán ne a horoszkópot nézegessük, hanem kezdjük állampolgárként viselkedni. Tisztában vagyunk-e vele, hogy ma térségünkben az állampolgárok egy része adós- és bérrabszolga, ellehetetlenült nincstelen, vagy a már mind nagyobb méretekben megjelenő szociális maffia áldozata?

Hogy juthattunk eddig? Ez nemcsak politikai és gazdasági, hanem elsősorban pszichológiai kérdés. A nemzeti tudat, az érdekvédelem, a személyi érettség és a közösség szervezetsége nincs azon a szinten, amely megakadályozhatta volna, hogy eddig fajuljanak a dolgok.

Sokan még mindig nem látják át a jelenlegi helyzet okait, talán nem is érdekli őket. Mindenkinek megvannak a maga személyi korlátai, megélhetési gondjai. Az emberek féltik munkahelyüket, egzisztenciájukat. Úgy gondolják, hogy őket nem érheti el a munkanélküliség és az elszegényesedés réme. Mindenki egyedül próbál mutyizni valamit, ezért nem fogtak még igazán össze az emberek, pedagógusok, egészségügyi dolgozók, közalkalmazottak egységesen egymással.

A magyar emberek közérzete, életminősége olyan, amilyen az ország helyzete. Az ország helyzete pedig olyan, amilyenek maguk az emberek. Mindenki azt várja, hogy csoda történik, hogy a multik szíve megessen rajtunk, és a gyanús körülmények között milliárdossá vált „honatyáknak” megszólal a lelkiismeretük, kiállnak ország-világ elé, és megvallják „bűneiket”, javaikat meg szétosztják a szegények között. Ilyen csodák nincsenek. A folyamatok ellentétes előjelűek.

Amíg egy multi által létrehozott munkahelyet Magyarországon az állam két- és húszmillió forint közötti összeggel támogat, addig vidéken a kis- és középvállalkozások támogatásával már háromszáz-ezer forintból is létrehozható egy-egy állás, mondja Széles Gábor egyik interjújában. Majd így folytatja: a rendszerváltásra 22 milliárd dollárral adósították el az országot, ma pedig már százmilliárd dollár ez az összeg. Az előbbi visszafizetése is reménytelen volt, nemhogy a százmilliárdé. A csapdahelyzet az ország számára ott van, ha ezt a gazdaságpolitikát – vegyünk fel minél több hitelt – folytatnánk.

Mindenki egyedül próbál mutyizni valamit, ezért nem fogtak még igazán össze az emberek, pedagógusok, egészségügyi dolgozók, közalkalmazottak egységesen egymással.

⁵³ Fordulat előtt áll az Európai Unió. *Budapest Analyses*. No. 219, 2009. április 7.

Ország-világ látja, hogy a kabinet nem ért a gazdaságpolitikához, egyre nagyobb csőd felé viszi az országot.

Igazából a megoldást az jelentené, ha az életpszichológiában nagyobb jártasságra tennénk szert. Rádöbennénk például arra, hogy az életünk olyan, amilyenek a körülményeink, s hogy körülményeink saját lelkületünk kövületei, tárgyasult termékei. Akkor is, ha visszavonulunk a magánéletbe, és hagyjuk, hogy mások döntsenek helyettünk.

